

LITERARNE SASTAVNICE ROMANA *PROSJACI & SINOVI* IVANA RAOSA

Dr. sc. MILJENKO BULJAC¹

SAŽETAK

*Ovaj članak želi prikazati literarne sastavnice romana *Prosjaci i sinovi* hrvatskoga pisca Ivana Raosa: strukturu i kompoziciju romana, fabulu i umetnute sižee, intertekstualne unose, književne tehnike i postupke, opise i naraciju, dijaloge, raznolike razine dijegetičnoga iskustva nositelja narativne svijesti, njihove uporišne točke, prostorne i vremenske odrednice, aktancijalnost, likove, svjetonazore, životne zauzetosti, stavove i prijepore, odnos prema vjeri i praznovjerju, zbilji, čudesnom i bajkovitom. Autor provodi tekstnu analizu uz primjenu semiološke, strukturalističke, stilističke te formalne metode.*

Ključne riječi: *Ivan Raos, *Prosjaci & sinovi*, važne sastavnice, struktura i kompozicija romana, književne tehnike i postupci.*

UVOD

Prvi dio romana *Prosjaci & sinovi* u kompozicijskom smislu moguće je izdvojiti iz cjeline i zasebno ga interpretirati i tumačiti; naravno, uz uvid njegove cjelovitosti. Na aktancijalnome planu obuhvaća zbivanja u rasponu od dvije godine, i to od Potrkine navršene četrnaeste do nepune šesnaeste, zanemarimo li analepsu ostvarenu kronikom o obitelji Garića Špalatrina koja počinje devendjedom Prpom, za razliku od drugoga dijela koji Potrku Matana prati od njegove šesnaeste godine pa do kraja života njegova sina Matana Drugoga. Prvi dio vremenski je zbijen, čvrst i sažet, drugi pak rastresit. Kronotop je i prostorno određen užim i širim zavičajem Mate Potrke Špalatrina Garića, koji se kasnije prozvaio Matanom, potom prostorom kojim deveteročlana obiteljska prosjačka skupina djeda Kikaša luta Hercegovinom, Duvnom i Šujicom, Makarskim primorjem i otokom Bračom. Ovećim analepsama Raos je ostvario dva paralelna vremenska plana iz dvaju izvora, intertekstualnih unosa, čitanjem zapisa don Pavla Čikeša i zapisa Đaka Nedoučena. Ishodište im je u Potrkinu devendjedu Prpi Gariću Špalatrinu. Budući da je hajdučenje iskorijenjeno mletačkim i osmanlijskim odmazdama, narodu u škrtu kamenjaru Zabiokovlja ostalo je spašavati goli život od gladi i neimaštine, ali i inih nevolja nadničarskim radom ili prosjačenjem. Nakon Kikaševe smrti plemenska zajednica obitelji Špalatrina Garića se raspala, a hajdučko-prosjačko pleme postalo je galantarsko.

Drugi dio romana odnosi se na Matana i Matana Drugoga i njihove skupine u pečalbi koje recipijent prati u njihovim poslovima po Zagrebu, Rijeci, Sarajevu te srednjoeuropskim gradovima. Prostorne implikacije odnose se i na Ameriku iz koje se vratio Jozo Bekavac Džo i tamo odveo ne samo Vrtirepku, s kojom se vjenčao, nego i oveću skupinu mladića koji su prihvatili izazov odlaska u daleki svijet. Završetak romana najavljen je povratkom Vrtirepke iz Amerike te 63-godišnjeg Matana Drugog iz srednjoeuropske pečalbe u zavičaj i u najnovije dvore Nuši Drugoj, a to su već šezdesete godine

¹ Sveučilišni docent u Fakultetu društvenih znanosti dr. Milenka Brkića Bijakovići-Međugorje – Sveučilište *Hercegovina* u Mostaru, miljenkobuljac@gmail.com

prošloga stoljeća. Potrka Matan i Matan Drugi imaju dodirnih točaka s piščevom autobiografijom. (Usp. Raos, KA 23, 1207-1210)

1. DIJEGETIČKI UNIVERZUM

Iz piščeve neposredne sadašnjosti, iz učvršćene točke i povlaštena pogleda, recipijent je na znakovit način uključen u prizor poduke koju pastvi daje svećenik. Narativno uporište iz kojeg započinje govor o patrijarhalnoj sredini i ljudima u kamenjaru dalmatinskoga zaleđa jest don Pavlova propovijed prve proljetne nedjelje u koju namjerno unosi priču o Gavanu i Lazaru. Doba je prošnje po zemlji kršćanskoj i turskoj, odakle su se trebali vratiti punih torba, vreća i mješčića. Kao ostarjeli svećenik don Pavao je znao kako je to uvjet opstanku njegovoj pastvi, koja je postala pravim prošnjacima od zanata, a ne samo prošnjacima od nevolje. Raos je takvom posudbom naratora učvrstio sociološke zadanoosti te uspostavio spoznajnu paradigmu patrijarhalnoga svijeta određenu autoritetom svećenika, Biblijom, propovijedima, vjerskim istinama, zauzetošću duhovnika da savjetima spasi narod od gladi, neimaštine i drugih nedaća; da im pruži pouku i praktične savjete koji bi u nekoj drugoj sredini gotovo isključili Božje zapovijedi, promijenili pravila, pitanja pravde i pravednosti, pa čak i smisla ljudskoga postojanja. Raosovo zauzeće unutarne uporišne točke narativne svijesti u tolikoj je mjeri vraćeno izvornom pričanju da se recipijentu kadšto teško oduprijeti dojmu kako su dijelovi teksta govorni zapis nekih životnih okolnosti sa snažno izraženom mimetičkom funkcijom. To je samo privid. Tezu po kojoj nema „...hrvatskog pripovjedača koji bi iz te izravne 'usmenosti' izbio toliko stilskih i kompozicionih efekata“ (Frangeš 8, 384) te o naglašenoj 'usmenoj kazivačkoj situaciji' (Lederer 13, 59) ne smijemo doživjeti kao presudu dijegetičkom ustroju. Odbacujemo tezu o desetercu koji sam u ovom romanu priča i pjeva. Skrivena sjenka autorova i kad otkriva nešto otprije poznato unosi nove točke gledišta, ali i svoj kreativan odnos prema jeziku, stvaralački odnos temeljen na osjećajnosti, misaonosti, trenutnoj opsjednutosti, volji i slično. Upravo na toj razini nastupa *dijegetički pripovjedač*, nositelj narativne svijesti koji stvarani svijet vidi iznutra, nastojeći ga učiniti dovršenim sa svim svojim unutarnjim zakonitostima, motivacijom i logikom. Zbivanja u romanu proizvode zbilju sasvim neovisnu od zbilje same, stvarajući nove svjetove, novu zbilju i posve nova značenja. Raosov svenazočni pripovjedač ovladao je čvrstim uporištem priče, prati reakcije i komentare pučana o don Pavlovoj propovijedi.

U nastavku prvoga poglavlja pripovjedni postupci slijede Maruku, Jokašovu ženu, koja zašiva zakrpe na novim hlačama od modre čohe 14-godišnjem sinu Mati Potrki. Opis je u stvari znak koji skriva Kikaševu odluku o dječakovu prvom odlasku u prosjački pohod. Kikaš je *pater familias*, otac, glava patrijarhalne obitelji, onaj koji zapovijeda svim ukućanima i skrbi o svima i svemu. Pravila i red prema nepisanim zakonima postavlja i nadzire sâm. Brinuo se da svatko od Špalatrina bude koristan kako bi izbjegli nestašicu. Za obiteljskim stolom u njihovu domu nitko drugi osim njega nije smio sjesti na 'stolac repaš'. Semiotika povlaštenoga mjesta odnosi se i na 'kameni repaš', povišeno mjesto pred kućom, u dvorištu i u dolčiću djeda Prpe na Viliñjaku. Pravilo nitko nije smio povrijediti; kulna mjesta pripadala su glavi obitelji. Kikaš je mudro gospodar, a na zajedljivosti najstarijeg mu sina Jokaša, uzvratilo bi porugom: "Kakav iscjedak od kakve ljudine!" ili "Prvi, pa iscjedak! E, Jokašu, šantalašu, ćaće svoga budalašu! Kokoši ti ono malo kokošje pameti ispiše." (PS, 21, 42) Prije polaska u prošnju Kikaš okuplja svojih devet 'šćapa' u dolčiću djeda Prpe. Posjeo je na oveći kamen, kulno mjesto s kojeg provjerava glumačku domišljatost svojih prosjaka. Smišlja kako postići što uvjerljiviju ulogu, što bolju koreografiju. Na taj način uzdiže svoju obiteljsku skupinu u prosjake od zanata.

Raznolika su uporišta Raosovih naratora: u širokoj skali unutar koje su i brojne dijegetičke razine s bliskostima i podudarnostima, ali i otklonima, sa zahtjevnim ovjerama i potvrdama, bilo da se odnose na opise ugodaja i atmosfere, dijaloge, raznolike modele kletva, proklinjanja i praznovjernih naklapanja. U narativni slog utkane su Kikaševe smicalice i nadmudrivanja potvrđena životnim iskustvom, dominantne životne istine, čudesne priče i paremiološki unosi, izoštrene, britke, sažete i precizne misli. Kikaš zadivljuje mudrošću, svetopisamskim i ovozemaljskim znanjima. Pri govornoj karakterizaciji likova autor je posve nepotrebno zazirao od ikavskoštokavskih oblika, čak i pri oslovljavanju, iako stvaralački razlozi to ne prizivaju: Potrka npr. ne oslovljava Kikaša 'dide' nego 'djede'. U romansiranoj TV seriji *Prosjaci & sinovi* te u TV drami *Žuti, žuti kanarinci*, za koje je pisac

pripremio scenarije i objavio ih 1972. godine, a umjesto normiranog hrvatskoga novoštokavskog književnog jezika razvija lokalni ikavsko-štokavski idiom zasnovan na imočanskim govorima.

Znakovita je snaga Raosove psihološke uvjerljivosti: Kikašev pogled (“šiba kao koprivom“) proizvodi atmosferu straha i autoritativnosti na kojoj pisac gradi ključne aktancijalne sastavnice. Sve je to plod piščevih duhovito smišljenih a iznutra upoznatih, suživljenih procesa u patrijarhalnome okruženju koje i na recipijenta djeluje kao dijegetički univerzum. Ako se pak poneki unos nametne kao izvorni zapis neke govorne okolnosti, takva mikrostruktura mora računati i na posebnost unutarnje organizacije, na vrijednosne kriterije stilizacije i prilagodbe, na frazeološke posebnosti, također i na psihološke učinke: Potrkine rugalice Divcu Špalatrinu i tetku Stipici Podlivoguzu, bliske intertekstualnim unosima, autorski su uradak koji ne ugrožava recipijentov stav prema dijegetičkom pripovjedaču za razliku od unosa pjesme “Šic, mic, Micika...“ (PS 307), koju je Pava(o) Stipanov donio ’s vražjeg školja’, a Potrka je izgovara samo kako bi oraspoložio babu Anđuku, poniženu i potjeranu iz vlastite kuće. Opis Potrkine neprospavane noći u kojoj se prevrtao i okretao mučen čudnim snovima prije odlaska u prosjačenje ostvaren je suptilnom romanesknom poetikom, dijegetičkim pripovjednim modelom. Prikazivanje kao narativni postupak produbljuje se psihološkom slojevitošću. U pripovjednom smislu Potrka je istodobno usidren u intimnom kutku i u viđenjima ostalih protagonista, u ozračju djedove naklonosti i Mājine, Marukine zabrinutosti. Raosov svijet je zadan; određen i utvrđen čvrstim načelima postojanja, vremenom i prostorom, zemljom, ljudskim radom. I prosjačenje je rad, zanat kojim se kruh svagdašnji priskrbuje u znoju lica, a ostvaruje mukotrpnim pohodima od nemila do nedraga vukući isprošeno u torbi na ramenu sa svrhom da se oskudica pretoči u obilje. U potrazi za smislom Raosov se čovjek otvara božanskoj mudrosti, Bibliji, ali i tradicionalnim praktičnim znanjima i vještinama, varkama i nadmudrivanjima, spoznajama iznjedrenim iz starih priča i legenda, bajka i mitoloških izvora, svjedočenja na kojima gradi vlastitu životnu filozofiju opstanka i postojanja koje su ljudskim potrebama vazda prilagođavale zakone Božje. Spoznaje čovjeka iz škrta kamenjara kretale su se drugim smjerom, obilaznim putom od onoga kojim je zapadna filozofija stvarala svoju uljudbu; ali to nipošto ne znači da i taj svijet nije stvarao svoju tajnu mudrost, unutarnji red patrijarhalnoga tipa, moralne vrijednosti koje su se temeljile na danoj ili zadanoj riječi, što zapadni svijet ni danas ne može razumjeti. (Usp. Kukić 11, 152-159 i Kukić 12, 94-101)

1.2. SEMIOTIKA BROJA DEVET I SEMIOTIKA LANCA ODNOSNO KRUGA

U romanu *Prosjaci & sinovi* ima odjeka posebnih znanja te ezoterijske prakse koja se dijelom oslanjaju na Bibliju ili na Pitagorinu magiju brojeva, ili pak na druge izvore. Simboliku svog postojanja Garići Palaštrini su od pamtivijeka vezali uz sveti broj devet: nekada su bili hajduci (devet čavljenih batina, devet noževa i devet pušaka hajdučkih), a sad prosjaci (devet jasenovih štapova, devet šarenih torba, devet prugastih vreća za žito i vunu, devet kozjih mješčića za ulje...). Brojka devet zapravo je trostruki sveti broj koji vodi ispunjenju i smislu: kao što je Isus razapet trećeg sata; od šestoga je u agoniji, a u devetom je izdahnuo na križu. Opis jasenova srga, zasuna na vratnicama ulaznih vrata, znakovit je u smislu isticanja najbogatije kuće u cijelom kraju za kojom je nekad bilo zadjenuto devet hajdučkih pušaka, a sada devet torba, devet jasenovih štapova, devet vreća, devet kozjih mješčića za ulje koje će poslužiti Kikaševoj prosjačkoj družini. Čovjek imotskoga dijela Zagore spoznao je oskudicu, jad i glad. Opsjednut materijalnim stekao je mudrost i moć prilagodbe životnim uvjetima. Četrnaestogodišnji Matan svjestan je kako mu upravo ’torba’ otvara put u veliki svijet, u veliki život. Na aktancijalnoj razini pisac ga izdvaja kao zrelog pojedinca koji je rano otkrio duboke spoznaje o sebi i o svijetu. Život ga je gurnuo u bespoštednu bitku u kojoj nije mogao računati na postupno sazrijevanje. Opisom ugođaja oko obiteljskog ognjišta te rituala ispijanja vina iz bukare i nazdravljanja, pogledom iznutra, iz unutarnje uporišne točke, Raos zadire u epistemologiju patrijarhalnoga svijeta, koji nije izmišljen ni preslikan, nego nanovo stvoren; pred recipijentom nanovo stvaran. Proniknuvši u mudrost Kikaševu, mlada Potrka zadobio je njegovo povjerenje te stoga njemu, na zaprepaštenje ostalih ukućana, starina kuće nazdravlja i pruža bukaru kao otajstvenu okrjepu, ali ne redosljedom po starosti ili pak po poštenju, preskočivši tako oca mu Jokaša ili neženju, svojeg brata Divca, te ostale ukućane. Da taj postupak nije bio zabunom, Kikaš je potvrdio svakom svojom riječju, djelom i gestom do kraja života. Obiteljski ritual u kojem se bukarom punom vina nazdravlja redosljedom koji uspostavlja lanac osoba prema važnosti, časti ili pak starosti, sociološka

je odrednica iz koje doznajemo o patrijarhalnom svijetu koji smo označili semiotikom kruga, zatvorenog prostora. Uoči prvog Potrkina odlaska u prošnju bukara je kružila neobičnim redosljedom prema patrijarhalnim nepisanim pravilima, obratom koji je najavio 'kućni starješina'. Primivši otajstvenu okrjepu od djeda Kikaša, Potrka ju je predao didu Divcu, Kikaševu bratu, ovaj Potrkinu ocu Jokašu (47), Jokaš mlađem bratu Anti Copcu, Copac pak sestri Livoguzi (44) a ne Stipici Goriću Podlivoguzu (40), njezinu mužu, muškoj glavi, podrepu u Garića Špalatrinovih, koji je bukaru pružio Potrkinoj sestri Mariji Poprđi (26), a ona nazdravila Copčevoj kćeri Zlatki Vrtirepki (17) koja otpija dobrih četiri, pet gutljaja. Lako je zamijetiti kakav je u toj zajednici status sestrina muža, onog koji se priženio i postao 'podrep'. Iz rituala s bukarom isključene su bile osobe koje ne idu u prosjačku pečalbu: baba Anđuka, Maruka, Jokašova žena a Potrkina majka, potom Mila Škorinica, Copčeva žena. Također, nepisano je pravilo u patrijarhalnoj sredini da gost ima čast prvi uzeti zalogaj sa stola, ali čast rituala nazdravljanja, kućni starješina ne prepušta nikome, što možemo zaključiti iz Kikaševa nutkanja Džoa koji mu je stigao u posjet. Uz semiotiku kruga vezali bismo i ugodno mjesto, *locus amoenus*. Uvjeren kako je Potrka propatio odgojne šibe, Kikaš ga šalje na odmor u 'prančioak'. To je stilski obilježena riječ, dijalektizam, naziv za otajno mjesto, odmorište. Stilističku posebnost izraza ne bi mogao zamijeniti cijeli sinonimni niz: zavjetrina, zakutak, zaklon, zaklonica, zaklonište, zapećak, prisioje, osunčani kutak, 'prasunčalište'.

1.3. SUSRETI BAJKOVITOGA I ZBILJSKOGA

Raosov virtualni svijet ostavlja dojam narativne punoće. Skladno surjeđe zbiljskoga pričanja obogaćeno je i oplodeno čudesnim, nevjerovatnim, fantastičnim, bajkovitim, kojima nije narušena realističnost. Važnost čudesnoga prepoznajemo u naslovu petoga poglavlja: "Ako nam oduzmeš maštu čime ćeš nas zaodjenuti". Priča djeda Kikaša popraćena gestama usukivanja brka uz smiješak dragosti i ponos na slavnoga pretka čija krv ruje u žilama potomaka, gesta je povjerenja, sigurnosti, znak nadnaravnoga, omamljiva ali samo nakratko. Recipijent je unesen u čvrstu uporišnu točku mladoga Potrke koji pred sobom ugleda već deseti put ukazanu vilu Koviljanu, pokrivenu samo trepavicama. Prizor s Koviljanom naglo ublijedi. Ona časkom nestane u sudaru s prvom zbiljskom Potrkinom misli: ako nastave obračune s Turcima kamo će u prošnju? Misao vraća Potrku iz čudesnoga mitološkoga kruga u kronotop. Pred zbiljskim, svakodnevnim u Raosovoj romanesknoj prozi uzmiče mitsko, čudesno, bajkovito i magijsko, koje je kratkim izletima funkcionalno, rekli bismo u literarnom smislu plodonosno. U skladu s tim želimo istražiti poetičnost čudesnoga i nevjerovatnog, bajkovitoga i nestvarnog, a mitske naslage svijesti ostavljamo imagolozima, antropolozima i sociolozima. Noviji interdisciplinarni pristupi iznjedrili su niz teorija vrlo bliskih fenomenologiji, a u tom okviru imagološka je metoda postala istraživačkom modom. Takvi pristupi zanemaruju literarnost i jezik književnoga djela. U ovoj prigodi naše istraživanje ne pokreće dubina praznovjerja zaplašanih seljana, od kojeg se svojom vjerom ne može odhrvati čak ni don Pavao koji svjedoči o Prosku, svojem kućnom demonu, a kamoli ostali kojima pojava Vukojarca potresa temelje bića i donosi egzistencijalnu zebnju. Raos je uspostavio sklad i suglasje čovjeka Zabiokovlja s prirodom i prostorom; njegovom duhovnosti, vjerskim i poganskim običajima, utjecajima magije i praznovjerja. Primjeri negativnih emocija, psihičkih problema, strahova, anksioznosti, paranoičnih progona od zlih duhova, straha od vještica i vukodlaka – funkcionalni su u odabiru svojstava lica/likova i ocrtavanju okolnosti iz prošlih vremena. Sklad i ravnovjesje u pripovijedanju uspostavlja se odmjerenim nizanjem zbiljskoga, bajkovitih zgoda i ljetopisnih povijesnih svjedočanstava. Zapisi Đaka Nedoučena i don Pavla Čikeša odvođe recipijenta Prpi Špalatrinu, Kikaševu pretku u desetom koljenu. Prpe, davni predak Garićevih, ponos roda ljepotom i junačkim djelima, onaj koji je posmicao brojne turske glave i koji je s vilama općio, proslavljen u životu, u smrti ostaje zaključan u bajkovitoj priči, u čvrstu okviru, u svom prostoru djelovanja. Kikaševo bajkovito pričanje o Jurasu Gariću Prpi, davnom pretku, samo je jedna u nizu ispričanih priča. U trećem poglavlju osamostaljena je Divčeva legenda o Zavelim-planini; u petom o pomoći vile u don Pavlovu obračunu s Turcima; u šestom i sedmom nanizana su čudesna svjedočenja o Prpi s pozivom na kronike, 'knjige i zapise starovičke' iz pera Đaka Nedoučena te popa Pavla Čikeša. Vrhunac bajkovitoga, mitskog i mitološkog oživljava u dokonim zimskim večerima. U zaključnome 21. poglavlju opisu Vukojarca pridodan je veristički opis bure, ali i opis vragova koji su se u njoj udomili. Izazovnim bi u izričajnom pogledu bilo proučavanje metonimijskoga sloja Raosova štiva poput navoda 'vještijih kopilana'; 'kljenove nedilje', 'godine devedeset i devete, godina u kojoj

svakog stoljeća Lucifer slobodno žanje na prostranoj njivi Gospodnjoj', potom značenja 'prosjaci od nevolje' i 'prosjaci od zanata'...

Bitna je razlika u opisima dviju zima: prve u obilju i obijesti, druge u oskudici i zabrinutosti. Raosovo je štivo raznovrsno i raznoliko: zima sa sijelima i prelima, 'gonjanja' uz komušanje kukuruza, pečenje rakije, kolinje svinja i ovaca, miris 'kaštradne' i 'raštike', 'bukara' koja uokolo kruži. Nazdravice, doskočice, pričice-strašice, dipke i svirale, gajde i pištaci, a s gusala sva čudesa Božja: vile i junaci, konji vilenjaci, vrani i razigrani, krv teče potocima, stotine čarolija, tuđe smionosti i kukavičluk uljuljkan slatkim i opojnim snom na javi. Obijesnoj i razuzdanoj zimi sučeljena je tjeskobna i zloslutna, koju proživljavaju prosjaci od nevolje. Opis bure, gladi, nestašice i pojave Vukojarca, neponovljivi su dijegetički literarni uradci. Ulomak iz Raosova opisa bure nadmašio je u hrvatskoj književnosti sve dotadanje, pa i one naturalističke iz pera Eugena Kumičića jer donosi pravu egzistencijalnu zebnju, nemir i pomutnju. Vrhunac dramatike je u opisima jada, nevolje i zebnje u potleušicama. Najavu 'godine devedeset i devete' mještani su povezali s pričinom bezmužice Kate Špirine koja je vidjela Vukojarca na Kuku ili joj se samo pričinilo, a to je značilo nestašicu: bronzin raštike bez čvrljka ili šake loja, bez suze vruće varenike, i nevolje: smrznuti gnjati, buganci, uši koje sišu i grizu. Priča o Vukojarcu ispričana je slobodnim neupravnim govorom. Granice fantastičnoga i zbiljskoga u svijesti Raosovih protagonista nisu rez, a ni kidanje po šavovima, nego dvije svijesti skladne i pomirene. Iako je hajdučko doba nestalo, u svijesti protagonista još glasno odzvanja. Zbilja je okrutna. Dostatan je samo Kikašev povik da Potrku vrati u kronotop. Odmor s Divcem omogućio je Potrki da prođe i njegovu školu o vilama i vilenjacima, da još jednom čuje legendu o Zavelim-planini, o devendjedu Prpi, o vilinskoj jazbini i susretima s vilom Zlatkom.

Kikaš podučava unuka Potrku kako će "...počešati moždane i sve džepove napuniti smicalicama, i uvijek novim i novim... Kali se, sinko, i zanat mi kuj!" (PS, 31) Potrka ne može shvatiti kako to Kikaš živi od Škilje, a Škiljo od njega: kako jedan drugome brusi pamet i njome se prožima. Upitno je tko će koga nadmudriti; tko će lokati mlijeko, a tko surutku? Maslo Škilji i Kikašu, *mlačenica* ostalima koji idu tek kad okopaju kukuruz. Dok drugi u Hercegovinu, oni već prošli primorje i školje. U prosjačkom svijetu načelo opstanka dopušta pravilo 'varkanja', ali ne dopušta nečasni potvor i krađu. Kad je Kikaš zamijetio da je Potrka ukrao duhan za don Pavla odmah ga je ukorio i zapovjedio da ukradeno vrati, i da to nikad više ne učini. Od poniženja je Potrka s griznjom i kajanjem čupao kosu i bio bijesan na sebe što se djedu toliko zamjerio. Kikaš ga umalo nije zadavio kad mu je predložio nečasni potvor kojim bi dojavio Mustaj-agi da je Škiljo uhoda popa Musića. Zabranio mu je nečasne igre kojima drugom ugrožava život. Dječaka je zadugo zbnunjivalo zašto je krađa i lažno svjedočanstvo smrtni grijeh, a nisu doskočice i smicalice kojima prosjaci obmanjuju lakovjerne. Osobito se to odnosilo na Kikaševe obmane Milice, žene iz Makarske, kojoj je lažno predstavio Škilju iz Zagvozda. Uvjurio ju je kako joj je Škiljo prodao vunu za udadbeno ruho kćeri, a ta vuna je s urocima i tko zna na što bi mogla iznijeti. U tuđem svijetu moraš 'varakati' da preživiš! – stav je Kikašev. Iz savjeta izbija svijest o društvenom statusu: Špalatrini su prosjaci, a ne paše i banovi, oni koji s ramena zavrjeđuju kruh svagdašnji. Potrka je spoznao da za valjana prosjaka valja izučiti, da je prosjačenje gluma, vještina, umijeće, mudar nastup. Iz zadnje petlje pameti prosjak se mora dosjetiti kako molitvom, lažnim gestama, kletvama i proklinjanjem smekšati srce domaćinu. Prostiti znači u svemu se promijeniti, u licu, hodu i držanju.

1.4. ANALEPSA O ŠPALATRINIMA I POVIJESTI RODA NA ŠKRTU KAMENU – KRONIKALNIM UNOSIMA OBOGAĆENA STRUKTURA I KOMPOZICIJA ROMANA

U sižeu romana je i oveća analepsa; neobičan prijelom narativnih ploha kojim je iz različitih uporišta osmišljen život Potrkinih predaka sve od devendjeda Prpe. Recipijent u društvu s piščevim naratorom i protagonistima u drugom poglavlju prati sjećanja na slavnoga pretka, u šestom od ukupno dvadeset i jednoga, složena je životna priča o Špalatrinama Garićima, o slavi njihova roda. U tom se poglavlju nametnuo don Pavao, posuđeni narator, koji u društvu s don Petrom i Potrkom čita zapise, temelje od istine, potom ljetopis Đaka Nedoučena. Navedeni intertekstualni unos u pripovjednom je postupku predmetom kritičkih rasprava i provjera u kojima se povijesno svjedočenje podvrgava sučeljenim stavovima. Na jednoj strani su stari svećenik i Potrka, koji razumiju okolnosti života na škrtu kamenu,

te mladi kapelan koji drukčije tumači vjerske istine, odbacuje njihove stavove, također i ispravnost prihvaćenih moralnih načela puka u tom kamenjaru.

Drugo, treće i četvrto poglavlje u kompozicijskom su smislu jedna epizoda, a odnose se na prosjački pohod po Hercegovini. Na početku je kratki opis uspona na brdo Vilišnjak iz odmaknute uporišne točke s asocijacijom na živu ljudsku stonogu ("izasijecane glistine" PS, 23). Vještim slaganjem zbiljskog verističkoga opisa i bajkovitoga unosa o Prpi i njegovu dolcu, u kojem Kikaš na Potrkin nagovor po tko zna koji put opisuje okolnosti i pripovijeda o zgodama svog sedmodjeda a Potrkina devendjeda Prpe, Raos otvara novi naratološki postupak opisom začaranoga mjesta gdje se "...vile sastaju, kolo igraju, bijesne konje vijaju i svakojaka i svakovrsna čudesa izvode." (PS, 23) Kikašev status kazivača znalački učvršćuje udio u priči koja ima uporište u don Pavlovim riječima. Bajka o Prpinim zgodama individualna je tvorevina, pučka priča u kojoj se Prpe varkom i čudesnim skokom izbavio od pomamljenih vila. Bajka u funkcionalnom smislu obogaćuje narativnu strukturu romana a da je ne narušava. U njoj su odgovori na pitanja, probleme i konflikte utisnute u dubini svijesti i podsvijesti njegovih aktanata te o utjecaju i udjelu u zbivanjima. Opis ljudi i sredine prožimaju se u skladnu surječju, u punoći i raznolikosti, kao opis nečega davnog, nestalog. Uvid u Raosovu naraciju, također i u njegov patrijarhalni svijet, ne bi bio moguć bez osmišljavanja praznovjerja u svim oblicima, u pojavama skrovitih duhova koji vrebaju na čovjeka. Bajkovita je i Kikaševa priča o Raziji, kćeri Kasim-age Čelebića iz Gorice, ljubavnici devendjeda Prpe koji kad započne s njom 'sevdisati' na prijevaru pobi 27 Turaka. Bez njezine pomoći ne bi mu pomogao ni Koviljanin vilinski pripašaj. Tom pričom Kikaš podučava Potrku da shvati zamršene odnose i osvete hajduka, Turaka, harambaša i rondara; također da bude oprezan prema ženama koje mu se otvoreno nude, zato što redovito donose nevolje. Peto, šesto, sedmo i osmo poglavlje romana nova je epizoda koja započinje don Pavlovom propovijedi o vinogradu, poslenicima i jednakoj plaći unatoč različitim početcima. Kapelan don Petar optuži subrata don Pavla za vražji nauk kojim potiče opacine, laži, lupeštine, utaje, otimačine, bezakonja i razbojstava, također i za čudesne zapise. Spor se produbljuje: mladi kapelan ne razumije ljudske odnose u Dolini suza, 'deveranje', životarenje između zla i gorega, i stoga na svoj način postavlja pitanja istine i reda, bogohulnosti, krivovjerja, vidovitosti budućega. Don Pavao, don Petar i Potrka raspravom nastoje obraniti svoja viđenja života na kamenjaru. Svatko je od njih vukao na svoju stranu. Uz svjetlo s voštanica čitaju zapise iz dviju bilježnica. Ljetopisni zapisi don Pavlovi svjedoče o novim nevoljama, ali i lijepom životu u kojem se u stidu ljudskom i u strahu Božjem veselilo i žalostilo, živjelo i umiralo. I dalje su se u zadimljenim potleušicama uz gusle komešale sjene oko treperave vatre. Poput starozavjetnoga zapisa o genealogiji, tako i don Pavao, Raosov narator, navodi rodoslovlje: "Spomenuti Šimun rodi Iku, rečenog Kikaša; Kikaš rodi Jokaša, a Jokaš rodi Matu djetića, rečenog Potrku." (PS, 168) Posuđenim uporištima nositelja narativne svijesti u 6. i 7. poglavlju osamostaljuje se neizravni tvorac priče i to uvjerljivim postupkom svjedočenja, prvo zapisima što ih ostavi Đače Nedouče, potom don Pavao Čikeš koji je opisane okolnosti dopunio, stvorio dojam uvjerljivosti i istinitosti. Na kraju se konvencionalnom isprikom pisac obraća budućem recipijentu svjestan kako je u nečem zabrazdio, pretjerao, brzopleto zaključio. Na taj način posuđeni narator barem za jednu stopu uklanja krivnju ne samo sa sebe, nego i s pravoga autora Ivana Raosa, koji ostavlja recipijentu da o svemu prosudi i na temelju drugih starinskih zapisa, i od drugih razumnih ljudi koji pišu, bilo da sami svjedoče o zbivanjima ili se pak oslanjaju na neka druga svjedočenja, pogotovo što se svako viđenje prošlosti mjeri i kroji vlastitim mjerilima.

Đače-Nedouče je posuđeni narator, fiktivna osoba, nositelj povijesnoga pamćenja o Hrvatskoj koje je cenzuri sporno. Riječ je o intertekstualnom unosu kronike, razmatranja o sudbinskoj povezanosti ljudi i komadića zemlje hrvatske, zapisa iz njegove požutjele bilježnice u šesto poglavlje: *Caput I. u kojem se besjedi o komadiću zemlje Hrvatske nalik kurvi iz Maastrichta*. Za tu ženu otimali su se i izginuli mladići iz Flandrije, Francije i njemačkih zemalja. U kronici su izvješća o danku blaga i krvi, silovanju i nabijanju na kolac, svjedočenja o taštini i srdžbi Rimljana, Bizanta, Avara, Mongola, Mlečana, Turaka, Srba. Raosova vizija je poput Matoševe 1909. - personifikacija raskomadane, zgažene i ponižene Hrvatske. Poruka je višeznačna, a u našem vremenu dobila je i svoj proročanski odjek: navod o 'kurvi iz Maastrichta' proročanska je vizija mjesta i fiktivne osobe koja je nakon nekoliko desetljeća od nastanka Raosova romana postala tužiteljicom Hrvatske, hrvatskih branitelja, generala i tzv. 'zločinačkoga pothvata', što je konačno sudskim pravorijekom osporeno.

Povijest Potrkine obitelji fra Pavao čita iz bilježnice, iz uporišne točke Đaka Nedoučena o šesnaestogodišnjem Jurasu Gariću, jednom od četvorice galiota koje je Marko Knez (32) prodao Mlečanima. Juras se izbavio galiotstva nakon 22 godine, uzeo ime Prpe od Glamoča i zarekao se na osvetu Knezovu plemenu. Manirom savjesnoga kazivača Raos niže zgone i nezgone koje su prethodile Prpinoj ženidbi. Pjesma mladenke Anđelije doima se poput modernoga *'repanja'*. Raos navodi svoju inačicu obrane Sinja godine 1715. (Vidi PS, 118-120). Prpe iz turskih uza oslobađa Antišu Kneza, potom ga ubija. U 15. odjeljku nastavak je priče o srdobolji, Gospinu milostivu srcu kad se tri puta krvavim znojem znojila za spas puka, potom o Prpinu ubojstvu Potpalinih unuka, rođenju Mijovija i konačno o akciji u kojoj je varkom nagovorio Potpalu da odjene harambašku odoru kako bi ga vidjeli oni koji mu se dive zbog opijevanja na guslama. Dovodi ga u blizinu svoga spaljenog doma; otkriva svoj identitet i ubija ga. Dodatak prvom intertekstualnom unosu jest priča o ostatku Prpina života. Đače Nedouče koji poznaje tajnu slova, ključar je tajne koju nitko od Špalatrinovih predaka znao nije. Raos apostrofira i strah od učenosti koja može čovjeku srce otrovati i odvesti ga na krivi put. Cjelokupan unos živih pričanja zakašnjela očevidca zanimljiv je i vjerodostojan. Drugim zapisima don Pavao pridodaje svjedočenja iz knjiških pabiraka i *zapisa starovičnih* potkrijepljenih njegovim iskustvom. Zapis je to nastao na palimpsestu prethodnoga štiva s namjerom otklona nejasnoća i neistina vezanih za povijest hrvatskoga naroda i prostor na koji se nastanio. Dolazili su tu i neki drugi narodi, ali i odlazili jer ih ništa nije moglo vezati za ovaj kamen osim njima omiljene pljačke, ukusnih zalogaja i putenih provoda. Ostajali bi toliko koliko bi potrajali užitci. Samo je puk hrvatski stoljećima ginuo i svaki kamen svojom krvi omastio, stoljećima zatiran, kao roblje na galijske prikivan, nabijan na kolac... Vukao je sa sobom sve sjene djedova, sav plač nerođenih unuka, vile pomoćnice, vještice i vukodlake, zavijanje vuka, zlokobno ćukanje ćuka. Samo je taj obilježeni narod hrvatski tu mogao opstati zato što nikada nije prezeo pupkovinu s tim svijetom.

U drugom don Pavlovu zapisu razmatra se Zvonimirovo prokletstvo. Svevišnji svakog tisućljeća prokune jedan narod: Žudije pa Hrvate; zatim opisuje Prpine pretke, Marka Kneza Potpalu, Mletke koji progone hajduke, opisuje Prpino nevolje i hajdukovanje, harambašu Mijovija, Prpina sina, njegovo tamnovanje i smrt, unuke i dovitljivu babu Anđeliju. Raos je dotaknuo konvenciju epskoga pripovijedanja o harambaši Stanislavu Sočivici Ivana Lovrića, hrvatskog pisca talijanskoga jezičnog izraza iz druge polovice 18. stoljeća. Anuka, Mijovilova udovica, postade za prošnju zaslužnom, ona pokrenu sječju štapova jasenovih i tkanje torba naprtnjača za spas Garićevih. Opis krajolika je u kačićevsko-šimunovićevskom asocijativnom nizu: konji vrani, sablje, krv prolivena, jezera, polja, blata, naplavine, nabujale vode. Raosov čovjek nije skučen i zatvoren horizontom, crtom obzorja. Iz priča i pričanja mlada Potrka stvara predodžbu o velikom svijetu, o Imotskome polju i hercegovačkim brijezima kao da je tisuću puta propješačio njima. Suptilnim opisima u službi pripovijedanja kao da se pred recipijentom otvaraju novi vidici: 700 prosjaka kao skakavaca u prisposobi, pogledom iz daljine, iz visine, izdvojene prostorne uporišne točke. Na planu izričaja prevladavaju glagoli: padajte, brstite, obrstite, oglođite, poletite i pustošite... Prosjačenje po ratnom planu priziva ironijski ton. Semiotičke odrednice Hercegovine - "zemlja turska, a opet zemlja naša; turski begluci i spahiluci, a opet naš pašaluk." (PS, 32)

Dvosmislenom kletvom Kikaš brani svoju sljepoću pred Markom Kordićem koji je posumnjao: "Dabogda i ti ne vidio kao što ja vidim!" (PS, 39) Kikaš je izigravajući slijepca samo prividno uzdignutih ruku proklinjao Potrku (nije raširio prste) zato što ga je doveo do jarka i naveo da padne u blato. Semiotika geste očuvala je praznovjerje da se kletva na taj način ne će ostvariti. Starca je dočekalo obilje milosrđa zbog dječakove rugalice. U avliji Mustaj-age Bašalića slijepac je agrom promaknuo u visine: "Bega, sinko, bega, što po srcu i junaštvu ne begluk već pašaluk i vezirluk zasluži!" (PS, 47) Pjesmom uz gusle slijepac proslavi begovu hrabrost i junaštvo te zasluži dukat milostinje. Potrkine šibe drenovačom otkupljuje Vrtirepka ljubavnom igrom s Alijom, koju je varkom prekinula. Kikaš je kao starješina pregledao uprošeno prvoga dana, podijelio pohvale, pokude i savjete. Okomio se na prošnji nevješte Vrtirepke. Kikaševa teorija o jadu i kukavelju (don Petru, Mustaj-agi, hajducima popa Musića), o nejunačkom dobu (zapuškaraj iza busije pa prst u ledinu!), o dobu sramote te o zrcalu sjajnih djedova, o njihovoj razvodnjenoj krvi koja kadšto noću zasvrbi opomenom predaka, junaka koji su na junačke megdane izlazili, s vilama se bratimili i zmajevima

glave odsijecali. Danas djedovska krv vapi za nečim pamtljivim što bi se u pjesmu složilo. (Usp. PS, 54) Ima ljudi o kojima znamo samo "...ono što rep konjski o njima govori" (PS, 54) – ironična je asocijacija na kačićevsku tradiciju, na pjesme oko ognjišta koje iskiti guslar, *šantalaš* zato što su dvojbena sva opjevana junaštva. Zbivanja u romanu Raos je znalački smjestio u zadani povijesni okvir: Austrijska vojska okupira i zaposjeda Bosnu i Hercegovinu. Na individualnom planu domišljati Potrka spašava Vrtirepku javne osude i kazne nakon što je zatrudnjela sa smrtno ranjenim Ivanom, hajdukom popa Musića. Potrka ugovara njezino 'nazovi' vjenčanje u Čerinu, a vijest o njezinoj udaji odjeknula je u cijelom kraju. Potrkin odlazak zabrinuo je bolesnoga Kikaša. Treći dan otkako je zalegao stiže Potrka i izvali vrata: "Što to s tobom učiniše, djede moj, diko moja... Tko mi te tako ljuto za srce ujede?" (PS, 218) Potrka kao svjedok događajima postaje na trenutak naratorom. Dodatkom piščeva komentara narativna svijest slabi. Pričao je Potrka detaljno o putu u Stolac, o turskoj zasjedi, o Ivanovu ranjavanju i smrti. U Vrtirepkinu bol i oplakivanje unosile su se i druge žene. Opis djeluje izvještačeno. U narativni slog pisac je umetnuo tekst naricaljke od devetnaest osmeraca s anaforama i anadiplozama. Vlastitu narativnu uporišnu točku u poglavljima od 6. do 8. Raos je sasvim približio pripovjednom modelu u kojem trojica sudionika raspravljaju o povijesnim okolnostima, postavlja njihove suprotne stavove, fra Pavlov i Potrkin kojima je stalo upamtiti i usvojiti staračku mudrost i unijeti u svoj život; i onaj oprječni don Petrov, koji ne može shvatiti niti prihvatiti istine svijeta u kojem se zatekao. Impostacija uključuje dramska obilježja: kapelan s nestrpljenjem iščekuje kraj čitanja kako bi što prije osporio bezbožnički tekst ("đavaoski zakukuljen u lažno ljudsko milosrđe izdignuto nad Božje zakone.", PS, 172). Izraz 'đavaoski' neobičan je morfem u tvorbi pridjeva načinjen prema modelu: 'andeoski' i 'evandeoski'. Žučljivu raspravu fratra, kapelana i Potrke prate opisi prostora i ugođaja te piščev komentar.

Od devetog do trinaestoga poglavlja prikazane su doskočice i smicalice Kikaševih prosjaka na pohodu po Makarskoj i Braču gdje su prodavali isprošenu robu. Kikaš priča Potrki o školjarima, ljudima mirnim koji i ne znaju za nož, buzdovan, kokot, hvatanje za prsa. U kasnu jesensku prošnju po Hercegovini otišli neki; a nadničari školjari na nadnice. Kikaš se potvrdio mudrim u prosudbi: vrijeme nije za prošnju. Uspjeh ne ovisi samo o broju torba i *šćapa* nego i o ključnim odlukama kad i gdje, u koje doba; također i o nizu smicalica i dosjetki. Htjeli bismo upozoriti na Raosovu sklonost izdvojenom mjestu, dramskoj impostaciji, dokonoj šetnji prema Zagvozdu na koju Kikaš odvodi Potrku kako bi ga podučio i pripremio za životne izazove. Kikaš je u govoru sklon metonimiji: navodi Škiljinu o '*krmači i devet prašćića*', o '*sedam mršavih misirskih krava*'. Putom se glasno uživljavao u svoju i Škiljinu ulogu, stotinu je razgovora započeo i nastavljao. Upravo kad je Potrka uživao u govornim replikama sustigla ih je vijest o Škiljinoj smrti. Autentičnost prikazivanja obuhvatila je čitav spektar književnih postupaka: opisa u službi pripovijedanja, monologa i dijaloga, razmatranja, komentara, poslovice, britkih misli, ironijskih i sarkastičnih izljeva, dosjetki i smicalica.

1.5. IVAN RAOS – PISAC RASPADA PLEMENSKOGA SAVEZA

Raosova poetika jeseni i početka zime otvara najljepše stranice zavičajnosti. O ostalim razdobljima i nema potrebu pisati ako zbivanja nisu zanimljiva. Kasna jesen je doba kad nema posla i kad su noći duge. U loncu na 'komaštrama' vriju 'raštika' i krumpiri s 'piljem' suha mesa. Doba je pošalica i doskočica, junačkih pjesama i strašnih priča, smijeha i jeze uz vatru. Jeseni i zime: "puni lonci, pune bukare, pune uši riječi i grla smijeha." (PS, 236) U kompozicijskom smislu četrnaesto poglavlje je epizoda o Jozi Bekavcu Jozini, nazvanom Džo, koji se iz Amerike nakon dvadeset godina vratio u rodni kraj kako bi se oženio. Svijet Raosove Zagore blizak je Kačićevoj pjesmi. Ističemo Raosovu moćnu naraciju koja uključuje lirske ugođaje i opise u službi pripovijedanja, odjeke psihološke učinkovitosti, dijaloško dramatično sučeljavanje. Priče uz ognjište Pave Stipanova o bračkim zgodama nadmašuju Gogoljevu Dikanjku. Veristički opisi djevojaka koje su se redile i kitile za susret s Džoom, splitale i uljile pletenice da ni jedna vlas ne strši, zajedljive primjedbe o trudnoj Vrtirepki, dolazak zagvoških djevojčica po 'mirlušni sapunčić', opis derneka i 'kićen cura' koje je okupio zlatni ženik Džo, opis i napetost oko njega kao oko biskupa, gurkanje pred noge ne bi li privukle njegovu pažnju; opisi razočaranja ("...sva ta svetačna odjeća, sva ta nauljenost, napirlitanost začas prometnu u prosjačke i nadničarske dronjke, a san o gavanskom stolu zamijeni čanak rijetke kukuruzne kaše." PS, 240) – zanimljiva su i dramatična za razliku od slabijih mjesta u diskursu Ivana Raosa: Džoo

groteskan pad sa stolca pred Jokašove noge; karikaturalno obraćanje djevojkama, sladunjavi prizori i usputni komentari. Po svemu Džo djeluje ne prirodno, izvještačeno i podsjeća na Kovačićeva kumordinara Žorža. Tek za posjeta Kikašu odagnao je dvojbu oko odabira žene. 'Razgragorio' se Džo za stolom o 'goulden Kaliforniji', o žutim rijekama što huče zlatom, o bogatstvu i stjecanju s lakoćom. Objašnjava razlike američkoga ustroja obiteljskih i poslovnih zajednica, razlike između 'moje kuće' i 'naše kompanije'. Pripovijedanje je začinjeno ljupkim opisima, britkim komentarima, ali i sladunjavim pričama, upadicama i Kikaševom zdravicom.

Fabula se nastavlja u 15. poglavlju nakon vremenskog preskoka od zime do proljeća; potom slijedi novi preskok do druge jeseni koja obuhvaća ostatak prvoga dijela romana. Petnaesto poglavlje ima ulogu narativnoga mosta zato što povezuje zbivanja između dviju jeseni. Poglavlje nije samo okrenuti list u kalendaru nego i važan kronotop o don Pavlovoj smrti. Kasno ljeto i jesen, potom kasna jesen i početak zime pišćev je odabir. Ostala razdoblja u kojima se ništa važno ne događa obavijena su šutnjom. Prijelomi siže u narativnom smislu donose nove postupke poput kratkog opise: *Snijeg okopnio, jasen propupao, vočke procvjetale, ptičice zapjevale. Granulo proljeće.*“ (PS, 251) Don Pavao je na samrti pozvao Potrku na zavjet koji mu ostavlja u oporuci: treba odvrćati ljude od odlaska u Ameriku. Unosom pisma fra Rajmunda Rudeža pisac iznosi povijesni kompendij o don Mihi (Pavlinoviću), Narodnoj stanki, o sredstvima kojima su se služili talijanaši i srpski doseljenici. Pismo je narativna potpora kojom pisac iznosi viđenje hrvatske povijesti. Aktualna je vlast Raosove poglede ocijenila neprihvatljivima, osudila ih i cenzurirala. Starac savjetuje Potrki kako je dopušteno odstupiti i od Božjih zakona kad osjeti sućut prema čovjeku. Poput Mažuranićeva starca svećenika don Pavao hrabri, potiče i opominje kako Saraceni, Tatari, Turci, Mlečani, Nijemci, Mađari i drugi njegovu narodu nisu mogli oteti slobodu. Moćnom metonimijom najavljuje teško doba: “Sinko moj, dolazi, daklem, *sedam mršavih krava misirskih, a sasušena vimena* i ljudska srca sasušiše.“ (PS, 258) Djedovi su živjeli u oskudici, prljavštini, neznanju i praznovjerju; unuci vjetrogonje, rasipnici, oskudne pameti, rugalice, lakrdije, predani su otužnoj tjelesnoj radosti. Pišćev se narator pita hoće li mladac duhovnim ticalima dotaknuti starčev svijet, mudre savjete? Usnuo je don Pavao zauvijek, a nije mu žao; nije pojeo goluba, ni jarebicu, ni šljuku, nije se opio, ni u kolo uhvatio, zaigrao na buće ili na karte; ženu nije upoznao, a kamoli pomilovao; samo mu je žao što se malo smijao, šalio, veselo i od srca. Iz odabrane uporišne točke, iz daljine, pišćev narator u šesnaestom poglavlju primiće pogledu okolna brda Orljaču, Sidač, Vilinjak, Kamenjak, Drežanj, Brižinu, Orlovaču, Kruškovnik, Petrinovaču i Stražbenicu, ponovo usmjerava na prosjačku skupinu “urepak neki koji migolji i gamiže“, potom izoštrena oka razabire “da su ti urepci sklepani od nekoliko ljudskih prilika, koje jedna za drugom gaze i plaze, u muku, koraka prigušena, stonoškoga.“ (PS, 260) Asocijativno se smjenjuju predodžbe o glistama i gusjenicama koje plaze svaka svome trsu kupusa, o povorkama mravi sveproždera, o dronjcima namrčenih pokladnih 'mačkara'. Navedene predodžbe primjer su dinamičnih personifikacija kojima se na Vilinjaku, znakovitu vilinskom mjestu zatekla Kikaševa skupina. Kikaš priređuje novi kolokvij iz prošnje u kojemu poslenici moraju molitve u kletve obrnuti. Od Buškoga blata do Karlova Hana nižu se proklinjanja i kletve, bajalice, brzalice, brojalice i navezalice. U dvoru Šimuna Kavčića Kikaš izgovara kletve utemeljene na uvezanim i stiliziranim arbanaškim poslovicama. Izvodi otajne 'vračbinske' znake, niskom od pužića i školjkica, vražjim jezikom slovka pjesmu o zgnječenoj nozi malog Stipice, kako bi dokazao da ravna njihovim sudbinama. Šimun ga tjera iz dvorišta, ali ga žena koju je strah od nabace, od 'đavaoskih' čina i čari, od urokljivih očiju, od Dainona koji je zakotrljao kamen na Stipicu. Prošnja je okončana gozdom oko pečena janjca u blizini Šujice, koju je prijetnjom prekinuo Šimun. Kikaševa skupina se unatoč opasnostima uspjela izvući iz nevolje.

Sedamnaesto poglavlje donosi sudbinski obrat u kući Garića Špalatrina – Kikaševu smrt, osamnaesto njegov pogreb, devetnaesto svađu te Anđukin i Potrkin odlazak. Naratorova prostorna uporišna točka opet je na vrhu Vilinjaka s pogledom na Matanove dvore u kojima se tuđi dvori mogu četiri puta okrenuti. Sam sa sobom Potrka vodi stare djedove razgovore sa Škiljom, a kao da ih prvi put smišlja. Nauk je to o tkanju, kovanju i klepanju života. Potrka je u dvojbi: zašto živimo? Po ljudsku da se iznevjerimo, a po katekizmu da Bogu služimo i da se spasimo. Kikaš je osjetio smrtni časak. Zapovjedio je gozbu uz svoje karmine: “A sad, nabiguzi i svežderi, sronđajte se janjetu i žderite, svi vas vrazi žderali!“ (PS, 281) Ironija ga je zaposjela sve do posljednjega izdisaja. U ritualu posljednje

volje Kikaš ostavlja Potrki ključ od škrinje, znak o novom gospodaru, glavi kuće, a ključevi od 'ambara' i konobe su u babe Anđuke; ona ih čuva dok su ostali na putu. Prijelaz starješinstva sve je zbnurio; 'odševaljali' su žvačući bez volje, želje i slasti. Kikaš je Potrki pružio šest dukata i dvojne 'škapulare', 'starovički' zapis sv. Ante, dar fra Gabrijela Grbca iz Visokoga te zapis Hadži-Abdul Dizdarevića, hodže glamočkoga, potom tiho sklopio oči. Opis kućne atmosfere, opis mnoštva ustrčalih koraka, a s pazara iz Zadvarja vratio se Jokaš ispunjen jedom i gorčinom: "Prvorodenca svoga, zjenicu oka, razbaštiniti..." (PS, 287) Opsesivni motiv očeva lika, zečjih zubi i sjekutića postali su morom Potrki: "Daj ključeve, marvo pogana!" (PS, 290) Jokaš je povrijedio Kikaševu 'posljednju riječ' o nasljedniku. Tugu za pokojnim ukućani su izazivali rakijom, a ženski svijet ga je umivao i za ukop oblačio: Bogu je milije 'crva zemaljskoga' (sinegdoha!) vidjeti u čistoj košulji, kamparanu i hlačama. Samo ga je baba Anđuka oplakivala. Osmerci kroz 'krnjatke' stadoše kad se pojavio Potrka. Zapovjedio je da ga opet svuku i da mu navuku svečanu hajdučku odoru, odijelo kano u paše, od turske čohu sašiveno, žeženom srmom i srebrenim tokama prožeto, i s ubrusom, pripašajem i kuburom, nožem, duhankesom, lulom, kamišom, trudom, kremenom, ognjilom, pogačom i slaninom. Kikaševa pogrebna povorka nalikovala je procesiji. Odjeven u hajdučku odoru, na ljestvama, izgledao je kao svetac-biskup. Semiotika veličine čovjekove izmjerena je svećenikovim izlaskom pred pogrebnu povorku. Matan Bilin se oglasio u sprovodu: "Nikada pop ni pred koga ne izađe dalje od Ostržice, a preda te, bogaremi, do Ćukina ćulka, svi te đavli ćulili i ćukali, i kikom ti kotlove prali..." (PS, 289) Dojam je kako bismo zbog prejake dijaloške autentičnosti mogli umanjiti ulogu Raosova dijegetičkoga pripovjedača; prihvatiti taj drhtaj iznutra, uvjerljivost kojom se nameće dovršenim snimkom kojim je obilježen i zadan kronotop; ali potvrđujemo kako je to Raosov govor iznutra, iz sebe, iz svoga svijeta, svojega kamena, iz dubine utkane u genima njegovih predaka. Potrka je djedu iskopao grob dvostruko veći od ostalih, uokolo ga obzidao, a po sredini stavio četiri praga, raosovski ironično 'kao gradele'. Ispisao je i epitaf. Potrka upada u nove kušnje; htio bi uvesti Kikašev red, no neposluh i svađa ukućana natjerala ga na uzmak. Samo je baba Anđuka podupirala Potrku u starješinstvu. Uzmiče pred Jokaševim bijesom i odvodi na babinstvo babu Anđuku. "Još i prije mraka utnu se slavna kuća Kikaševa..." (PS, 305) Plemenski savez Garića Špalatrina raspao se na nekoliko obitelji. Atmosfera i dijalozi, posebice opisi svađe, ostvareni su verističkim postupcima. Oko Špalatrina skupili su se seljani, staro i mlado, posjeli su po zidicima i uživali u predstavi u kojoj su vrazi kolo igrali. U svađi su sudjelovali svi: Copac, žena mu Mila Škorinica, Podlivoguz, Maruka i kći joj Marija Poprda, Livoguza i Tomica Copčeva. Kad bi svađa posustala netko bi se sa strane upetljao i potaknuo 'žeravicu', što bi netko od njih shvatio da su na njihovoj strani, a onda "poletješe riječi u roju vrcavih varnica." (PS, 305)

Dramski vrhunac svađe zbio se kad su se muškarci povukli. Špalatrinke žene tada bi prebacile modrine i sukne preko glave, izbacile guzičetine i pljeskale se po njima, (...) a mladariji oči kô lopari" (PS, 305) Doista, riječ je o izuzetnom pripovjedačkom umijeću, suptilnoj verističkoj tehnici i impostaciji te izuzetnoj humorističnoj transpoziciji kojom je napetost dosegla vrhunac dramske radnje. Sve je izvorno i istinito, uvjerljivije od zbilje same. Potrka je preuzeo skrb nad babom Anđukom i čvrsto odlučio da će sam poći u svijet i sagraditi dvore veće od Kikaševih. Nastavit će s ramena svoj kruh jesti. To je plemenski zavjet kojim se obvezao. Pop nije shvaćao ni Kikaša ni Potrku, njihove podvale, prjevaru, lupeštine i opačine. Sve zle sile zemaljske i nebeske urotile su se protiv Špalatrina. Glas o propasti Kikaševe kuće pronijela se na sve strane. I Divca su protjerali iz kuće. Potrka ne shvaća obične ljude koji provedu život na sajmovima u veselju, dreci, buci i vrevi, uz vino, rakiju i pečene janjce. Raos je sklon uzročno-posljedičnim metonimijskim vezama izraziti stanje u kojem su se zatekli prosjaci od nevolje: „...cijeli (se) komšiluk sjatio da vidi kako se glad sitošću razmeće, jad s nevoljom uže nateže, dok se lokva i rovanj bistrom vodom hvale.“ (PS 320) Potrka je shvatio bit vlastitoga opstanka: "Od danas je smiješak moja smicalica." (PS, 319) Šapnuo je tu misao don Pavlu i djedu Kikašu na groblju. Do jesenskog oranja isprosio je ono najnužnije. Tek su Svi sveti, zima je duga, pamet hitra i on će već smisliti kako dalje.

2. STRUKTURA I KOMPOZICIJA DRUGOGA DIJELA ROMANA

Sve ono što se nastavlja u drugome dijelu romana pripada novom književnom djelu, posve drugačijoj romanesknoj strukturi - novom iskustvu svijeta koje s prvim dijelom tek prividno povezuje isti lik –

Potrka, koji se preobrazio u Matana Garića Špalatrina. Važne semiotičke odrednice Raosova svijeta i užega zavičaja su prosjački štap, torba i korpa galantarska, koje su im bile prozor u svijet, koje su značile susret s velikim svijetom. Događaji u romanu smješteni su u zadanim povijesnim okvirima. Intimni vremenski planovi prvoga dijela u prozirnoj pozadini skrivaju krupnije povijesne događaje vezane uz Austro-ugarsku okupaciju i aneksiju Bosne 1878., što je trajalo samo dvije godine; a u drugom dijelu romana je razdoblje od osamdeset godina, u kojem su prikazana zbivanja popraćena povijesnim okvirima vladavine Khuena Héderváryja, Prvog svjetskog rata, smrti cara Franje Josipa I., stvaranja Kraljevstva SHS, ubojstva u beogradskoj skupštini, potom i u Marseilleu te međuratnoga i poslijeratnog razdoblja. Navedeno doba obuhvaća četiri naraštaja Garića Špalatrina: Kikaša, sina mu Jokaša, unuka Potrku prozvanoga Matan Prvi i praunuka Matana Drugoga. Zanimljivo li povremene dolaske u imotsko selo kojima je svrha da bi recipijent stekao uvid u ono što se u njemu događalo, mjesta zbivanja nisu samo u imotskom Zabiokovlju, zapadnom dijelu Hercegovine, Makarskom primorju i na otoku Braču, širem Raosovu zavičaju i negdašnjem prostoru kretanja skupine nadničara i prosjaka iz prvoga dijela romana. Naracija prvo prati Potrku prometnuta u Matana, u već zrelih godinama, njegovu skupinu galantara koji iz kočevske kutije, korpe ovještene na ramenima a izložene na prsima, prodaju robu prolaznicima i namjernicima na ulicama, trgovima i po kućama u Zagrebu, Sarajevu i Rijeci, potom u Pragu, Grazu, Beču, Salzburgu, Linzu, Münchenu, Berlinu, Hamburgu i drugim gradovima uključivši belgijske i nizozemske. Potrka Matan ubrzo je shvatio da mu nema života na imotskom kamenjaru otkako nastade jaram jugoslavenske prosrpske rojalističke vlasti zbog čega poziva ostale: „...držimo se svog posla: krst na se, korpe preda se, pa po Češkoj i Njemačkoj, izdaljeg se bolje vidi!“ (PS II. 235) Popivalo sa Sviba propjevao im je u gangi: „...ako je Austrija bila tamnica, ovo je klanica.“ (PS II. 270) Matan se znao brzo prilagoditi okolnostima. Simbolički rečeno, probijao je staze i krčio putove novim oblicima trgovine. S lakoćom je stvarao dodatne vrijednosti zakupom većih količina robe i prodajom po znatno višim cijenama. Svemu tome pridonosile su njegove komunikacijske vještine, ophođenje prilagođeno važnosti osobe kojoj se obraća i učinkovitosti izrečene poruke, galantne geste, prepredene podvale, sitne varke te snalažljivost u iznenadnim okolnostima. Nekad bi znao i pronevjeriti koji račun poput zelenaštvom opsjednutu Šalomi. I na svoje vjenčanje pristupio je stavivši torbu na leđima, a prvu bračnu noć zasladio je računima. Naglom ženidbom s Nušom Markote Grgina te prodajnim ugovorom o dvorima koji su uneseni u njezino vlasništvo, ovjerenim u odvjetnika Jerkovića u Imotskom, izbjegao je sporenje za vjerovničku pronevjeru kojom je ostvario dobit. Nečasno, rekao bi svatko, ali Matan Potrka posve ravnodušno prihvaća tu činjenicu po kojoj smo svi jedni drugima dužni. Krivnju pred narodom prikazao je Nušinim propalim poslovanjem u trgovini, gubitcima nastalim zato što joj vjerovnici nisu namirili dugove. Galantarsku korpu kitio je na ritualan način čemu je davao važnost kao da urešava oltar u svetištu. Tek što je minula Svijećnica stigao je sa svojom skupinom u Rijeku pa u Zagreb, razdijelio robu i dao raspored: «Kolodvor je Skočimišev, Mali plac Kozmuzov, Jelačićev Šimagin, a Ilica moja krvarina!» (PS II. 128) Ako poslovi ne bi bili unosni, prva bi ga misao tjerala dalje. Jureku Cveku platio je za preporuku kojom u firmi *Kohn & Söhne* u Beču kupuje robu i nastavlja trgovati. Povijesnom asocijacijom i reminiscencijom i to deseteračkim slogom iskazuje divljenje, ali i vlastiti uspjeh kamo je doveo svoje pokućarce: „S ovog ti je vilinskoga brda dični junak Sobjecki Ivane udario na turske katane...“ (PS II. 132) Matan uspijeva i ono što nije mogao ni car Sulejman. Prvotna Kikaševa družina *Prosjaci & sinovi* preraste u *Matan & Kameraden*, potom u *Matan & Jaranen* tvrtku. Pleme hajdučko i prosjačko postalo je galantarsko i krijumčarsko. Potrkin sin Matan Drugi sa svojom skupinom po Njemačkoj, Belgiji i Nizozemskoj osim prodaje raznolikih potrepština postupno se upuštao i u opasne krijumčarske poslove.

Unatoč bitnoj razlici vremenskih planova prvog i drugoga dijela romana ništa se bitno nije promijenilo u strukturi i kompoziciji osim većih tzv. prolepsa, vremenskih skokova iz jedne epizode u drugu. Recipijentu bi mogla zasmetati nedostatna motivacija koju bi starija književna kritika prikazala slabom organizacijom zapleta, a to je nagli prijelaz iz Matanovih okolnosti u europska lutanja Matana Drugoga, koji se zbilo brzo, gotovo filmskim pretapanjem. Moderno strukturirana proza ne postavlja zahtjeve presavjesnoj motivaciji zbivanja. Narativnu raznolikost Raos razvija i u drugom dijelu romana: prvo svjedoči o prošlosti i sadašnjosti, o novom dobu i o smaku svijeta intertekstualnim unosom ljetopisnih bilježaka don Petra Frančeska Omišanina. Poznatim govorom don Mihovila

Pavlinovića i razgovorima imotskih svećenika Raos učvršćuje svoju viziju Hrvatske i svoje stavove o njezinoj budućnosti koja se nimalo nije mogla svidjeti prosrbijanskim rojalističkim vlastima.

Nositelji narativnih uporišta brzo se smjenjuju. Vremenskim odmakom od dvanaest godina već smo u 1892. kad Šimaga Mali donosi tridesetogodišnjem Matanu novosti od kuće. Slijedi dulji dijalog u koji se uključuju i ostali protagonisti. Matan doznaje pojedinosti o očevim ludostima, iskapanju Fatine jame, dukatima, Andrijici, Mariji Poprdi, američkim dolarima od nastradalog brata Krile, očevoj prodaji zadnjega dočića, o stricu Copcu („More mu do koljena, planina do pupka!“, PS II. 27), dolarima od Luke i Vrtirepke; potom o Livoguzi i Stipici kojima se rodiše četiri kćeri. Vrhunac dramatičke je u dovršetku priče o Jokaševim poniženjima na koja je spreman da bi se domogao bukare s vinom u krčmi Matana Bilina. Matan Potrka bi htio odjednom doznati o svima, sažeto i ukratko („Ostavi der to za poslije, dušnje ti! Sad malo na strica Copca uzjaši“ PS II. 27). Promjenu govorne pozicije Raos označava metonimijama 'gusle promijeniti' te izrazom 'uzjahati' u novom metonimijskom značenju 'uzjahati na temu' iz čega doznajemo o poetici koja se odnosi na epsko pripovijedanje, tj. razvesti i raspredati priču „...onako, po turski, natenane“. (PS II. 27) Šimaga koji je preuzeo ulogu naratora opravdava se kako nije u stanju stvarati lažnu priču, nego pričati onako kako je nešto stvarno, kako zbilja jest: „Ne umijem ti ja kô Keko, šaraj i pirlitaj. U mene ti je što je: odreži, pa gotovo!“ (PS II. 25), našto mu nestrpljivi Matan Potrka radoznalo upleče pripovjedačku nit: „Nego, mило moje, odrežipagotovo, udari der onu o Fatinoj jami!“ (PS II. 25-26), zapravo neka mu govori o očevim ludostima, mahnitostima, lakovjernoj utvari kojom je nakon Cigankine priče povjerovao u zakopano blago cara Trojana.

Na aktancijalnom planu važnu ulogu imaju Matan Potrka i Nuša (Markote Grgina), koja mu je na svijet donijela tri dječaka i tri djevojčice. Sin Matan postaje njegovim dvojnikom u svemu, intelektualno je nadmoćan, samopouzdan, praktičan, iskusan, neobičan i pomalo čudan, vrlo mudar, rekli bismo da je poput oca s lakoćom svladao sve životne škole i ovladao svim vještinama snalaženja u zahtjevnim okolnostima. Tri kćeri: Anicu, Mariju i Ružicu odgajala je majka, kao i najmlađeg Ivišu, rođena baš kad se nitko nije nadao, u Potrkinoj dubokoj starosti, u pedeset i osmoj godini. Antiša, drugi Potrkin sin, nije postao trgovcem poput oca i starijega brata; nezadovoljan, skupio je oko sebe zavjerenike, odmetnuo se od brata Matana, ali mu se poput izgubljene ovčice ubrzo s kajanjem vratio. Pretapanjem lika Matana Potrke u Matana Drugog, a Nuše u Nušu Drugu (kći krčmara Miška) kao da je pomućena vjerodostojnost upravo njihovoj istosti, pri čemu izraz bliskosti ne bi bio pouzdan. Sami sa sobom vode duge dijaloge, često zapadaju u teške i mučne snove, solilokvije, u svom virtualnom svijetu razgovaraju s mrtvima i sa živima. Obojica su se uživjeli u svoje poslanje, u životnu ulogu kojom su poput Mojsija imali zadatak izvesti narod svoj iz pustinje. Taj narod, njegovi poslenici, redovito mu je plaćao za njegove patente, izume i otkrića, za dostavljenu robu koju bi prodavali. Sve Matanove osobine, sve manire, sve geste, gegovi, cjelokupno duhovno ozračje pretopljeno je i u Matanu Drugome, nastavljaču loze. Matan Potrka sagradio je krijumčarsku cestu kojom su i drugi krenuli; priskrbio obitelji dvije kuće usred Zagreba, izgradio dvore u Prpinu dolcu; uzaludno se pokušavao pomiriti s ocem Jokašom kojeg je plamen mržnje razdirao sve do smrti, ali je s većom radosti doživljavao uspjehe svog najstarijeg sina, izgradnju novijih dvora Matana Drugoga nego kad je svoje gradio. Narativne pomake Raos stvara unoseći i tekst pisma, poslanice. Iz Potrkina pisma Matanu odaslanom u Njemačku doznajemo kako glavinja s korpom po Zagrebu ne bi li na starost zaboravio, ali je ponosan na sina koji je nadvisio oca. U šesnaestom poglavlju karikaturno su prikazane zgode u Miškovoju krčmi sa zagvoškim žandarom Spasojem i podnarednikom Stevom. Gotovo do usijanja iznesena je nesnošljivost prema nositeljima rojalističke prosrpske vlasti. Rijetki su pojedinci prihvatili njihov dolazak. S ironijom Raos iznosi prvotno oduševljenje i zanos fra Luke Karapandže: „I potopi Farauna u more Crljeno, a posla nam kralja koji je po njegovoj volji a od naše krvi...“ (PS, II. 192) uz glasno negodovanje Matana Bilina i Matana Potrke. Nakon mise fratrovu je propovijed pred crkvom popratio gangom Ikić sa Studenaca: „/Oj, Ikiću, nesta trgovine/ otkad vlada nevoljni Srbije.../“ (PS, II. 194) Matan Potrka tada je odaslao znakovitu poruku i savjet svom prvorodencu: „Uzdaj se u Boga i u ćaću, pa s korpom u Češku i Njemačku.“ (PS, II. 194) Matan Drugi započinje svoje velike poslove upravo u doba nastupa nove vlasti i države. Razvedenost, rastresitost radnje povezuje raznolika poglavlja u jednu epizodu bez obzira na raspored prikazanih zbivanja: opis atmosfere u krčmi, raspedanje o sudbini hrvatskoga naroda, žandari, ljotićevci, Ante

Jurišin koji poziva dragovoljce u Španjolsku... Tema se iz 13. poglavlja veže na 16. te na 23., a sva tri navedena imaju ishodište u 6. poglavlju prvoga dijela romana o proročanskoj viziji mjesta i fiktivne osobe 'kurve iz Maastrichta' iz požutjele bilježnice koju ispisa Đače Nedouče. Iznad svih je Matan koji iz krčme izvlači oca Matana Potrku, osviještena Hrvata, pa iako pijana i gnjevna, onog koji sažima, prepoznaje i utvrđuje smisao: „...Vidi što radi taj prokleti narod, gledaj kud se razdrobi i rasturi... tri Hrvata, pet stranaka! Barjačići i krpice...“ (PS II. 294), a onda iznosi proročansku misao „...na svojoj zemlji u jauku zbije (osiplje i pretapa, op. MB), jer se samo u jauku i može održati.“ (PS II. 295) Unatoč jedinstvu stvorenu u jaucima i bolu kao da se taj narod ne uspijeva otrgnuti bačenom prokletstvu i strahu iskazanom u zaključnom monologu Matana Drugog: „Ovaj će narod sam sebe ubiti, a drugi će zasjesti na njegova brda i polja, uz rijeke i mora.“ (PS II. 343)

Vrhunac mudrosti Raos iskazuje u Matanovu nadmetanju s Dektivom, koje bi ga svakog puta u psihološkom smislu ojačalo; osobito kad bi slušao slomljene korake u odlascima svojih uhoda nakon neispunjenih zadataka. Brilljantni su opisi obračuna iz Matanovih dijaloških invektiva: „Da mi je znati na koju si jutros ustao, moja Dektiva?“ (PS II. 214) ili pak: „Bože moj, um tako svijetao, a riječ tako zardala.“ (PS II. 214) Uzalud je Dektiva u Mišovoj krčmi u Zagrebu tražila dragocjenosti smještene u posebnom, odijeljenom pretincu u bačvi. Kad su mu u Beču pod strunjačom otkrili zlatne narukvice, pokazao im je zapis zborničkoga hodže na arapskom jeziku što ga je dao pradjedu Kikašu za ozdravljenje kobile Cvitke, uvjerivši ih da je to darovnica i uspomena od pokojne majke Turkinje. Vrhunac svega jest prijevoz dragocjenosti 'žutih kanarinaca' u mrtvačkom kovčegu, ustvari izmišljaj o smrti Šunjina sina kojeg su im predali njemački pogrebnički u šumi blizu granice. Iz objesti se poigrava na kraju sa svojom Dektivom; govori o zagrebačkim trokatnicama, četiri su i još četiri u zlatu i zlatnicima; oteli su Potrkine dvore, mogli bi i ostalo s njim podijeliti. I u svojoj prosjačkoj mirovini, kad bi ga pustili na miru, ne stoga što su mu povjerovali da živi od milodara starih prijatelja, sam bi sebe anonimnim pismima prijavljivao Dektivi. Materijalno blagostanje donosilo mu je samo prividnu sigurnost. Znao je da su samo pametni navrtci vrhunac poslovnosti i da papirnatu valutu treba uložiti u nešto čvrsto, sigurnije. Nuši Drugoj ulijevao je optimizam, sigurnost: „Bogu budi hvala, imamo dva pedlja hiljadarka, tri žare dukata, četiri trokatnice ovdje u Zagrebu...“ (PS II. 309) U kompozicijskom smislu rasplet romana počinje dvadesetim poglavljem *Valja svakog razumjeti*, Vrtirepkinim povratkom iz Amerike, a dovršava se konačnim dolaskom Matana Drugoga u imotski kraj. U gradnji narativnog štiva Raos opet mijenja pripovjedne planove i rakurse. Matan Drugi u prigodnim analepsama pripovijeda liječniku o proteklim zbivanjima, o führeru i Dektivi, o svojim životnim zgodama, dolascima u selo, oslobođanju od vojske, o bratu Iviši, 'pjesniku'. Na taj način uspostavlja se kompozicijsko jedinstvo raznolike narativne građe. Za razliku od romana, u TV seriji *Prosjaci & sinovi* i TV drami *Žuti, žuti kanarinci* samo je jedan narator, ustvari Matan koji je nakon švercerske afere dospio u bolnicu u kojoj simulira ludilo kako bi izbjegao zatvor i kaznu, a zgrade iz svojeg života pripovijeda liječniku Šuti Malome.

2.1. ODNOS PREMA ŽENAMA

Odnos prema ženama zahtijevao bi posebnu studiju o Raosovu romanu, a mi ćemo uputiti samo na neke naznake. Pri odlasku u svijet Matan Potrka savjetovao je Nuši da ne smije sjediti na kupovnom naslonjaču, njegovu prijestolju, te da je najbolje s njim u potkrovlje, a kad se vrati, ako na njemu ne nađe isprepletenu paukovu mrežu, bolje da ga ne čeka u dvorima nego na dnu studenca. Tako je Matanov naslonjač poprimio simboliku prijestolja, repaša djeda Kikaša. Predrasuda usvojena u patrijarhalnom svijetu Potrkina djetinjstva u novim se okolnostima potvrdila neprimjerenom: žena je postala nositeljica obitelji, ona njome uistinu upravlja. Matan Potrka znao je biti savršeno nježan prema Nuši, ali i provokativan, zajedljiv, razdražljiv, prefrigan, zloban. Pred njom nikad nije skrivao svoja intimna iskustva proživljena s drugim ženama. Njegovi poslenici trenutke ugođe plaćali su u javnim kućama, a on izbirljiv i oprezan živio je gospodski i odlazio samo k bečkim, praškim i njemačkim damama, veljubicama i kaplarušama. To su svi znali. Bilo bi dostatno da čuje škripu postelje pa da mu se probude sjećanja na žene uspaljenice, a u dubokoj starosti još se raspitivao za Julišku, Anđeliju, Ilonku, Rušku, Konstanciju Besserovu, Helgu, Gretu, Annu, Hildu, Emmu... Nikad u sebi nije posumnjao u Nušinu vjernost, a onda se dogodilo nešto s čime se brzo pomirio i mudro prihvatio realnost: Nuša rodi Ivišu u njegovim kasnim godinama – pedeset i osmoj, nakon njegove

duže odsutnosti. Potrka je svoje dvore već ranije dodijelio školi, a u njima se nastanio učitelj neženja. Muštuluk o rođenju mali Skočimišev nije donio Potrki Matanu nego učitelju koji se baš i nije otimao za očinstvo. Kad je Potrka doznao, čestitao je sinu Matanu kojem se rodio brat, a na zajedljivosti je odgovorio: „Neću duše griješiti, nu može biti da su i oca Abrahama đavli kojekud nosali, pa u kojim godinama dobi Izaka, momče bistro i vidovito!“ (PS II. 199) Nije odbacio Ivišu; prihvatio ga je svojim. Matan Drugi tada je započeo graditi novije dvore da bi obitelji bilo što udobnije, a k njima se doselila i Vrtirepka nakon povratka. Iviša je po tajnom očinstvu baštiniio neke druge darove i u životu razvijao drukčije talente. Kad je Antiša odlučio oženiti Marušu Tugorovu, stariji brat Matan bio je prema djevojkama još uvijek ravnodušan; a zatečen i nespreman kad mu se otac obratio s nagovorom o ženidbi. Ipak, očevim manirama dogovorio je susret s Nušom krčmarovom. Ta čistoća i čednost bila je svojstvena ženama u patrijarhalnoj sredini, a onda su se vremena promijenila. Potrka Matan s ovoga svijeta otišao je neprimjetno. Toj činjenici Raos nije pridavao važnost. Potrka je stvorio brojnu obitelj, ali je izostalo potomstvo njegovih sinova. Matan Drugi je tek potkraj života odagnao prvotnu tugu što nije ostvario očinstvo; prihvatio je to kao sudbinski znak, a i Antišina žena Maruša ostala je nerotkinjom.

3. POETIKA KOMPOZICIJE: BROJNE UPORIŠNE TOČKE NOSITELJA NARATIVNE SVIJESTI

U romanu *Prosjaci & sinovi* Ivana Raosa ostvarene su brojne psihološke uporišne točke, prostorne i vremenske, koje su u svom spletu bitno odredile kompozicijske mjere, svrhu i učinkovitost romaneskne strukture, odnose ideološkog i frazeološkog te ideološkog i psihološkog plana. Gledišta raznolikih nositelja narativne svijesti stapaju se u zadanim točkama, autorske pozicije smjenjuju se u pripovijedanju, stvaraju se raznoliki vremenski planovi, susrećemo i zamjene unutarnjih i vanjskih uporišnih točaka, njihovo prividno nepodudaranje, a u pozadini osobnih planova naziru se važna zbivanja i previranja, često i povijesni prevrati. Zaključni solilokvij Matana Drugoga na groblju – važna je vremenska uporišna točka iz koje Matan Drugi govori o svijetu na kraju svoga životnog puta. Svijet o kojem Raos piše, promijenio se do neprepoznatljivosti. Polazimo stoga iz dugog monologa, važne semiotičke točke, ključnoga narativnog postupka, bolje reći samogovora, solilokvija Matana Drugoga, govora u kojem pretpostavlja sugovornike, drage i bliske osobe pokopane na groblju. Riječ je o zgodi u kojoj odvodi Nušu na groblje kako bi joj pokazao novu grobnicu. Dao ju je izgraditi a da ona o tome nije znala. Potom ostaje na groblju sam u jednosmjernoj komunikaciji sa svojim umrlima kako bi ih upoznao o svemu što se zbilo sa svijetom koji su ostavili. Postupak je artikuliran na neponovljiv način: solilokvijem se obraća ocu Matanu Potrki, pradjedu Kikašu i don Pavlu. Novine i novosti svijeta odjeknule su u Raosovu romanu. Nastupilo je novo doba, a puno je onih kojima je još bliska zaprežna kultura. Teško bi bilo pretpostaviti boljeg načina od Matanova 'samogovora', dramatičnoga, nabijenog raznolikim intelektualnim i ideološkim strategijama, u kojem svojim pokojnicima priopćuje, objašnjava i tumači što se sve dogodilo i što se zbiva u svijetu koji su doživljavali i nazivali svojim, a sad ga čak ne bi mogli prepoznati, ni prihvatiti. I sam je začuđen koliko se taj svijet promijenio, uvjeren kako ni njemu nema ovdje mjesta bez obzira na utjecaj i moć koju je ostvario materijalnim bogatstvom.

4. SPOZNAJE OVJERENE KRITIČKIM PROMIŠLJANJIMA DRUGIH AUTORA

Prvi ozbiljniji prikaz Raosovih pripovjednih proza i drama potpisuje već 1966. Miroslav Vaupotić, a godine 1979. Miroslav Šicel. Vaupotić piše o romanu djetinjstva, dječastva i mladosti, ističe naivnu i spontanu psihiku djeteta, jezovite tjeskobe življenja, sklonost fantaziji i naturalističkoj slici svijeta, uronjenost u vječnu temu odnosa među spolovima, humorizam i jezične minijature. (Usp. Vaupotić 26, 132-134) Šicel pak navodi fabulativni tip proze bliske kronici, vještine fabuliranja, autohtonost, slojevitost prikazanih zbivanja, psihologiji čovjeka sa sela, sklonost satiri, unose brojnih lokalizama i dijalektizama, stilističke postupke kojima je izraz obogaćen. Jasno je razgraničio tradicionalno u Raosovu narativnom sloju od onog modernoga na različitim razinama strukture. (Usp. Šicel 25, 237-238) Ivo Frangeš isticao je nemirni Raosov duh, narativnu lakoću i lepršavost kojoj su se podmetnuli već usvojeni govorni obrasci, usmeni epski izričaj i piščeva opsjednutost njime, artifičijelnost, vještina, pritajeni deseterac koji sam pjeva i pripovijeda lako i sočno. Frangeš ponavlja ocjenu o

rasnom pripovjedaču čijoj zavičajnosti ne prijete skućena semiotika zato što je naglašeni dekor protkan istinskom lirikom te da prikazani seoski svijet, često na rubu opstanka, uspijeva pronaći smisao postojanja, sigurnost i potvrde univerzalnih vrijednosti koje artikulira gradskom svijetu, čak mu i udarcima uzvraća. (Usp. Frangeš 8, 383-384) Studija o stvaralaštvu Ivana Raosa iz pera Ane Lederer iz 1998. godine sadrži 335 stranica i nedvojbeno predstavlja najozbiljniji prinos koji obvezuje buduće proučavatelje. Autorica je istražila, protumačila i pregledno prikazala piščev životopis, kronologiju opusa, odjeke u književnoj kritici, pjesničku prozu, novele, romane i drame, važniju literaturu te bibliografiju. Lederer piše o strukturi i kompoziciji romana, karakterima tj. nositeljima 'zadane žanrovske maske pikara', navodi njihove *performance*, snalažljivost u novim okolnostima, daje važnost jakim usmenim kazivačkim situacijama, ističe Kikaševu motive za nadigravanjem, tekstnom analizom uspoređuje sinopsis s romanom, istražuje učinkovitost intertekstualnosti, navodi stilske matrice usmene deseteračke poezije, prepoznaje srodnosti s Renardom, Tillom, Rabelaisom i drugima, što držimo nevažnim zato što posebnost i izvornost imotskim prosjacima i galantarima nitko ne može oduzeti ni oteti, piše o uzavreloj mašti morlačkoga kruga, što držimo recidivom Fortisovih zabluda. (Usp. Lederer 13) Stoga upućujemo čitatelje na rasprave o antropološkim i sociološkim sastavnicama Raosova romana *Prosjaci & sinovi*, te o pučkoj, nacionalnoj i nadnacionalnoj paradigmi u znanstvenim pristupima Mažuranićevim djelima, u kojima smo promicali tezu o pučkoj, a ne o morlačkoj paradigmi, koja je već od Fortisovih vremena čvrsti argument u rukama znanstvenika s tuđinskim vjerodajnicama. (Usp. Buljac 2, 105-121 i 3, 333-356) Raos je Miri Muhoberac hirovit pisac koji često mijenja stilove i rukopise, sklon neobičnim oblicima mašte s čudnim, naglim i nemotiviranim prijelazima te neočekivanim rješenjima. (Usp. Muhoberac 15, 611-612) I Krešimir Nemeć analizira likove prosjaka, skitnica, varalica i društvenih parazita, njihove prijetvore i maske, doživljaje i pustolovine, staleške inovacije i druge sociološke fenomene, etnopsihologiju ljudi imotskoga kraja; mozaičnu, labavu kompoziciju, digresije, razvučenost radnje, utjecaj folklor, pučke mudrosti, pogansku tradiciju i kršćansku duhovnost. Nemeć govori o proznim interpolacijama, unosu kronika, pučkom romanu u kojem su združeni erotika i humor, o verbalnoj imaginaciji i raspravljачkom diskurzu. (Usp. Nemeć 16, 181-183) Godine 2004. Dubravko Jelčić pridružuje Raosa krugovaškom naraštaju. Naziva ga rasnim, osebnim pripovjedačem žive rečenice, sjetne liričnosti, specifičnoga humora, prvim našim modernim fantastičarom (*Guadamada*, 1956.), pripovjedačem koji klasičnu fabulativnost zna izlučiti iz konteksta tradicionalnih konvencija i pomiriti s modernim tendencijama gipke narativne strukture. Jelčiću je najvažniji dio opusa autobiografska trilogija *Vječno žalosni smijeh* (1965.), njegova pripovjedna proza te svojevrsni pikarski roman *Prosjaci & sinovi* (1971.). Opsežno i raznoliko prozno djelo, stilski je jedinstveno i kad je umjetnički neujednačeno, a njegove drame (ponajprije one najbolje: *Dvije kristalne čaše*, 1953.; *Autodafe moga oca*, 1957.) među prvima u hrvatskoj književnosti poslije drugoga rata unose novu optiku u ratne teme i moralne odgovornosti pojedinaca u ratnim zbivanjima. (Usp. Jelčić 10, 498-499) Slobodan Prosperov Novak ponavlja Jelčićevu ocjenu o prvom modernom fantastičaru (*Gaudamada*), naziva ga 'posljednjim važnim ruralnim naratorom', navodi piščeve probleme s ideologijama i vlastima, endehazijskim i komunističkim, koje su mu zagorčavale život, gurnule ga na marginu. *Prosjaci & sinovi* su pikarski roman te roman o Imotskoj krajini koji je samo na prvi pogled roman kronika. Napisan je oporom rečenicom i ne uvijek uravnoteženim stilom. Često se nakon majstorske epizode pisac izgubi u nevažnim detaljima i u zvuku vlastitih rečenica. Prosperov piše i o Raosovim dramama, dijalozima i napetosti, ali i o promašenom načelu sceničnosti, tvrdeći da je radikalni i neizvodiv. Razloge neizvodivosti još uvijek nitko nije objasnio pa tako ni Prosperov Novak. (Usp. S. P. Novak 18, 108-114) Slobodan Novak je godine 1980. priredio izbor iz pjesničke i pripovjedne proze, romana i drama Ivana Raosa u 152. knjizi *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Raos je, tvrdi Novak, ne samo dobar, vješt i zabavan, već svjež, osebn, izvoran i nacionalni autor. U iscrpnu predgovoru tumačio je aspekte njegova pripovjedačkog komponiranja koje je „...cijeli jedan sustav igre, to je prikazivanje, obred, mizanscenski i mimički razveden, to je epifanija i objavljenje. To je režiserska vizija priče u prostoru i pokretu.“ (S. Novak 17, 15-16) Branimir Donat ističe izvornu darovitost Ivana Raosa, majstorstvo kazivanja, lakoću pripovijedanja, realistične geste kojima oslikava imaginarni svijet i karaktere kojima upravljaju zakonitosti sudbine. (Usp. Branimir Donat, 6, 115-116) Stipe Grgas je upozorio na nove globalizacijske pristupe kojima je zavičajnost i lokalna pripadnost nevažna, osporavana i ispražnjena slika, a čitav svijet globalno selo. Zahuktali procesi transformacije i preobrazbe promiču iskorijenjene modalitete življenja, oglušeni su na svjetonazorske poruke neke

zatvorene sredine, prevladane obrasce spoznaje svijeta, ukorijenjenost i začahurenost. Zavičaj je nerelevantan, nemoderan i tradicionalan, natražnjački. Oспорavanje zavičajnosti i obezvrjeđivanje regije i regionalizma ipak nije ovladalo svim diskurzivnim praksama. Raosov čovjek i prostor nemaju ništa zajedničko s drugim krajevima, vrlo su homogeni, zatvoreni i začahureni, ali razvijaju odnose s drugima. Raos centrifugalno širi djelokrug aktivnosti, osvaja nove prostorne koordinate, aktualizira utjecaje svjetskih događaja u lokalnim modalitetima življenja uz transformaciju prostornih praksa u kojima negdašnji prosjaci postaju krijumčarima. Grgas prepoznaje vrijednosti mjesta – žilavost Imote, regije, 'komadića zemlje Hrvatske' koja je metonimija hrvatskoga ustroja predstavljena genealogijom hrvatskoga bića, reprezentativna za cjelinu, u odnosu na Domovinu i na federalni ustroj, nadređenu Jugoslaviju, također i prema velikom svijetu u kojem se trebalo snalaziti... Na taj način regionalno pismo ne narušava kulturni status nacije. Potrebno je uočiti unutarnje vrijednosti prikazanoga svijeta, sagledati sastavnice regionalne matrice, periferne identitete. Pogrešno je Raosa tumačiti uskogrudno i ksenofobično, pisca koji je uznapredovao do disidenta i zabranjenoga autora što je bio ideološki odgovor vlastima. Književna kritika ne bi trebala izmicati prosudbama romana *Prosjaci & sinovi* unatoč tome što je Raos 'poetikom bestijalnosti' govorio o strategijama životarenja na golom kamenjaru, životu svedenu na elementarne funkcije ishrane, spolnosti i reprodukcije, na čistunstvo pripadnosti te na idealizaciju tla. (Usp. Grgas 9, 9-17) Vlado Pandžić raspravlja o prosjačkoj govorničkoj školi, Kikaševoj provjeri znanja, sposobnosti i vještina članova njegove skupine u Prpinu dočiću, iznesenoj u 1. poglavlju prvoga dijela romana. Vježbaonica ima sličnosti s antičkim govorničkim učilištima zato što je prostor akustičan, a njihova retorika bliska je i u suglasju s klasičnom retorikom. Pandžić navodi Kikaševe upute i govorničke primjere poučavanja svrhovitu govoru s jasnim ciljevima. Uspoređuje ih s teorijskim prinosima govorništva Aristotela, Cicerona, Kvintilijana, Ante K. Matasa, Đure Gračanina, Dušanke Vuletić, Henri-Irénée Marroua te Marcela Delaunioia. Polaznici su prosjaci od zanata koji se spremaju za poznate i nepoznate pozornice koje ih čekaju, nepredviđene okolnosti prosjačenja i za nove izazove. Ističe Kikaševu ulogu učitelja koji sjedi na 'repašu', najvećem kamenu s naslonom, obraća se družini i «...govori dinamično, uzorno jezgrovito, ponavljajući spontano i svrhovito riječi 'jašta' i 'uh'. Prilagođuje aktualnoj potrebi jasni rečenični naglasak, jačinu glasa, visinu tona te boju glasa, ali i izvrsno iskorištava stanke u govoru.» (Pandžić, 19: 22) Neshvatljivo je da Pandžić analizirajući Kikaševe prosjačke govore nabraja 31 oblik figura i tropa, a ne navodi metonimiju, ključni retorički oblik. (Usp. Pandžić, 19, 34) Na tragu razmatranja Ane Lederer, Antun Pavešković polazi od neliterarnih razloga koji su doveli do književnih nesporazuma zbog kojih su Raosove vrline postale pripovjedačke mane; zanemareni prinosi u tvorbi jezičnoga i oblikotvornog standarda hrvatske proze. Raos je ostao po strani; uklonio se zahtjevu za utilitarnom književnosti kojoj je zadaća nadomjestiti niz drugih jezično-društvenih praksi, velike i vječne potrebe i ciljeve. Čitkost Raosova poetskoga pisma, tvrdi Pavešković, donosi osjećaj lakoće i protočnosti. Kolikogod Raos imao namjeru zabaviti narod, on nije dostignuo onaj zafrkantski stav Ivana Slamniga: pišući o prosjacima i galantarima pisao je o sebi, sebi bliskom, o svom svijetu. Odjecima se radovao, računao je na prihvatljivu, štoviše recepciju s oduševljenjem, ali je ona izostala, dapače, donijela mu nevolje, zabrane i nesigurnu starost. Golem broj usmenih književnih oblika Zabiokovlja Raos je upamtio ili zapisao i unio u roman, ugradio, ukomponirao u njegovu strukturu. (Usp. Pavešković 20, 97-103) Marko Dragić i Ivana Blažević potpisuju raspravu u kojoj su usmeno-književne oblike i etnografske zapise iz Raosova romana tumačili interdisciplinarno u povijesnom, teološkom, etnološkom i antropološkom kontekstu. Višestruke su interferencije Raosova djela s usmenom književnosti u kojima su etnografski zapisi, legende, mitske i povijesne predaje, priče, lirske pjesme: naricaljke, uspavanke, erotske pjesme, zdravice, brojalice, molitve i blagoslovi, rugalice, kletve, epske pjesme, folklorni etnografski zapisi, paremiološki unosi (autori pogrešno navode: paramiologizme), različiti ophodi (hodočasnički, prosjački) i ostali scenski prizori. Ističu također autorov smisao u sjedinjavanju autentičnosti i humora. (Dragić – Blažević 7, 69-96) Mirna Brkić je istražila i prikazala autorske pozicije i perspektivu naratora autsajdera, kompozicijska uporišta, lica i naličja prikazane zbilje u Raosovoj trilogiji *Vječno žalosni smijeh*, koja je 'najradosnija knjiga suvremene hrvatske književnosti' u kojoj biblijska metaforika smjenjuje trag usmene književnosti. Navodi i primjere neslomljivoga duha ljudi Imotske krajine koji su na životne nedaće odgovarali smiješkom, najjačim oruđem. (Usp. Brkić 1, 123-141) O vrstama kletva i proklinjanju u romanu pisao je Mario Bušić promičući stav o njihovoj moralnoj prihvatljivosti. 'Žestoke' izraze opravdava životnim okolnostima, nedaćama i neimaštinom te kontekstom u kojem su izgovorene. (Usp. Bušić 4,

153-164) Uvredljive izraze i obilježeni leksik u širem društvenom kontekstu istražila je Ana Čavar i ponudila jezičnu i kulturološku analizu Raosova *Hefesta*. Uvredljivi izrazi su joj hiperonim za psovku («đubre jedno hromo»), kletvu («ti prokleta šugava nakazo»), zakletvu («svih mi olimpijskih bogova») i blasfemiju («druže Gromovniče»). Kulturološku analizu temelji na klasifikaciji uvredljivih izraza po tematskom načelu, podrijetlu i pripadnosti, općeljuskim vrijednostima, životinjskoj metaforici, području seksualnog i skatološkog ponašanja te vjerskih stavova. (Usp. Čavar, 5, 177-187)

Razloge neuspjehu kazališnih uprizorenja Raosovih drama nekolicina autora je vidjela u promašenim načelima sceničnosti. Pravi razlog je što su Ivanu Raosu ondašnje vlasti simbolički rečeno slomile pero, proglasile ga nepoćudnim. Izgubio je pravo zarađivati kruh svagdanji i hraniti obitelj. Bio je osporavan, marginaliziran, politički i ideološki degradiran. Njegovi pogledi i stavovi bili su neprihvatljivi, stoga ih je trebalo odbaciti i osuditi. Raosa su zabranjivale, prešućivale i progonile endehazijske i komunističke vlasti. Dijelovi televizijskoga serijala *Prosjaci & sinovi* zabranjeni su, cenzurirani i dijelom uništeni, a tako se dogodilo i s kazališnom predstavom *Autodafe moga oca*, u kojoj skupina partizana pri ulazu u selo oblače odore nekih drugih vojska. Drama je ranih sedamdesetih nakon premijere skinuta s repertoara HNK-a u Zagrebu. Ivan Raos je pod pseudonimom fra Ivan Glagoljaš u nastavcima objavljivao romane *Župnik na kamenu* i *Kraljičin vitez* 1974. odnosno 1975. u *Glasi Koncila*, potom ih je u istoga nakladnika 1975. i 1976. godine tiskao kao ukoričena izdanja. Osim u *Glasi Koncila* tajno je pisao i u *Modroj lasti*.

ZAKLJUČAK

Raosovo književno djelo tek je u novije doba pred novim recepcijskim izazovima. Nedostatno je proučeno i protumačeno velikim dijelom stoga što je autor zadugo bio zabranjen i prešućivan, osporavan i politički/ideološki degradiran. Pri ovjeri misli i stavova drugih autora, prividnom pak držimo Raosovu lakoću izražavanja, lakoću govora koja je poput disanja. Iza te lakoće vjerojatno stoje sati i sati patnje nad rukopisom, stvaralačke muke i jauči. Prosjaci & sinovi najpoznatiji je roman Ivana Raosa, vrlo plodnog hrvatskoga pisca poslijeratnoga razdoblja, preciznije, predstavnika druge moderne. Roman je tipološki teško odrediti zato što stapa nekoliko narativnih konvencija. Lutalačke, skitalačke navike glavnog aktanta i njegove skupine navele su književne povjesničare Frangeša, Jelčića, Nemeca, Miru Muhoberac, Prosperova Novaka, Lederer, Šaban, Grgasa, Paveškovića, Pandžića, Mirnu Brkić i druge, da posebno podcrtaju pikarsku odrednicu, što držimo nevažnim u određenju njegove romaneskne strukture. Istaknuli bismo socijalno utemeljenje koje upravlja tematskom odrednicom Raosova romana; također i pretapanje verizma u najboljem smislu tog pojma s fantastičnim; zapravo supostojanje visokoga stupnja realističnosti u virtualnome, dijegetičkom sloju s kojim se na izričajnome planu prepliće sloj bajkovitog, mitskog i magijskog, neobičnog i čudsnog u širokom zahvatu cjelovita prikazivanja života sela i grada, zavičaja i tuđine, u susretima povijesnog, tradicionalnog i patrijarhalnog s novovjekim i modernim, zbiljskim i svakodnevnim.

Prosjaci & sinovi roman je prostora, roman lika i većim dijelom obiteljski roman pisan u najboljoj realističkoj tradiciji zahvata cjelovita iskustva patrijarhalnoga svijeta, svojevrsnoga univerzalizma epohe. On je i roman zbivanja u kojemu je provedeno tradicionalno načelo susljednosti, konsekvitivnosti s neznatnim analepsama i uglavnom paralelnim prijelomima sižèa. Čestim promjenama nositelja narativne svijesti, posudbom naratora, Raos je učvrstio sociološke zadanosti patrijarhalnoga svijeta Imotske krajine, prepoznao psihologiju čovjeka koji u životu želi pobjeći od gladi, neimaštine i drugih nevolja. Raosov čovjek uspostavlja spoznajnu paradigmu kojom uspijeva očuvati sustave vrijednosti – moralna načela i pravila plemenskoga saveza koja ne narušavaju Božje zapovijedi, religijska vjerovanja, pravdu i pravednost, smisao postojanja. U Raosovoj romanesknoj prozi poetični su prijelazi i susretišta bajkovitoga i magijskoga sa zbiljskim, svakodnevnim, rekli bismo, plodonosni su u literarnom smislu. Noviji interdisciplinarni pristupi iznjedrili su niz teorija vrlo bliskih fenomenologiji, a u tom je okviru imagološka metoda među istraživačima postala modom. U skladu s naslovom rasprave pisali smo o literarnim sastavnicama Raosove romaneskne proze trudeći se zadržati na području literarnosti i jezika, a mitske naslage svijesti ostavili smo imagolozima. Hrvatska je filologija zapala u nepotrebno i sasvim neprihvatljivo stanje, u 'fetišizirani' sustav učvršćen uigranim ideološkim gestama iz kojih će kad-tad tražiti izbavljenje. Doista, riječ je o

bolnoj točki koja ište nove prosudbe, i to one o literarnosti, novu rektifikaciju hrvatske književne baštine.

SUMMARY

MILJENKO BULJAC, PhD

LITERARY COMPONENTS OF NOVEL *PROSJACI & SINOVI* BY IVAN RAOS

*This research tries to bring new attitudes the literary elements of the novel *Prosjaci & sinovi* (Beggars and Sons) Croatian writer Ivan Raos: the structure and composition of the novel, the story and the inserted image, intertextual entries, literary techniques and procedures, descriptions and narratives, dialogues, various levels of creative experience bearers narrative consciousness, their reference points, spatial and temporal determinants, events, characters, beliefs, calendar life, views and controversies, attitude towards religion and superstition, reality, amazing fairytale. The author conducted a text analysis with the use of semiotic, structuralist, stylistic and formalistic methods.*

Keywords: *Ivan Raos, *Prosjaci & sinovi*, elements of the structure and composition of the novel, literary techniques and procedures.*

Literatura:

1. BRKIĆ, MIRNA (2009) «Raos između žalosti i smijeha u autobiografskoj trilogiji *Vječno žalosni smijeh*», *Zbornik radova i pjesama*, 8. kijeovski književni susreti, Kijevo, str. 123-141.
2. BULJAC, MILJENKO (2009) «O nekim antropološkim i sociološkim sastavnicama Raosova romana *Prosjaci & sinovi*, o zaključnom solilokviju Matana Drugoga na groblju i o usputnom», *Zbornik radova i pjesama*, 8. kijeovski književni susreti, Kijevo, str. 105-121.
3. BULJAC, MILJENKO (2010) «Pučka, nacionalna i nadnacionalna paradigma u znanstvenim pristupima Mažuranićevim djelima», *Zbornik Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora*, Cetinje – Osijek, str. 333-356.
4. BUŠIĆ, MARIO (2009) „Proklinjanja u romanu Ivana Raosa *Prosjaci i sinovi*“, *Zbornik radova i pjesama*, 8. kijeovski književni susreti, Kijevo, str. 153-164.
5. ČAVAR, ANA (2009) «Jezično-kulturološka analiza Raosova *Hefesta*«, *Zbornik radova i pjesama*, 8. kijeovski književni susreti, Kijevo, str. 177-187.
5. DONAT, BRANIMIR (1984) “O romanima Ivana Raosa“ u: *Ivan Raos. Na početku kraj*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 335-356.
6. DRAGIĆ, MARKO – BLAŽEVIĆ, IVANA (2009) «Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu *Prosjaci i sinovi*», *Zbornik radova i pjesama*, 8. kijeovski književni susreti, Kijevo, str. 69-96.
7. FRANGEŠ, IVO (1987) *Povijest hrvatske književnosti*. Biblioteka C, Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod MH – Cankarjeva založba, str. 383-384.
8. GRGAS, STIPE (2009) «Zagovarajući regionalizam na primjeru Raosovih *Prosjaka i sinova*», *Zbornik radova i pjesama*, 8. kijeovski književni susreti, Kijevo, str. 9-17.
9. JELČIĆ, DUBRAVKO (1997) *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Sinkronijske tablice Ivica Matičević, Biblioteka hrvatske povijesti, Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.
10. KUKIĆ, SLAVO (2007) «Identitet kao dokaz nacionalnog pripadanja prostora Zapadne Hercegovine» *Zavičajna baština – komparativna prednost i temeljnica održivog razvoja Zabiokovlja*, *Zbornik radova*, Split: Književni krug.
11. KUKIĆ, SLAVO (2009) «Prilog obrani prava na povijesni i kulturološko-tradicijski identitet» *Zavičajna baština – komparativna prednost i temeljnica održivog razvoja Zabiokovlja*, *Zbornik radova II.*, Split: Književni krug.
12. LEDERER, ANA (1998) *Ivan Raos*, monografija, Meandar, Zagreb.

13. MAJIĆ, IVAN (2009) «Autobiografija u *Žalosnome Gospinu vrtu* Ivana Raosa», u: *Zbornik radova i pjesama*, 8. kijeovski književni susreti, Kijevo, str. 189-201.
14. MUHOBERAC, MIRA (2000) „Ivan Raos“ u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, ur. Krešimir Nemeć, Zagreb: Školska knjiga.
15. NEMEC, KREŠIMIR (2003) *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, Zagreb: Školska knjiga, str. 181-183.
16. NOVAK, SLOBODAN (1980) “Ivan Raos“ u: *Ivan Raos. Izabrana djela. Pjesnička proza–pripovijetke–romani–drame, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb: Nakladni zavod MH, str. 7-22.
17. NOVAK, SLOBODAN PROSPEROV (2004) *Povijest hrvatske književnosti*. sv. III, Split: Marjan tisak, str. 108-114.
18. PANDŽIĆ, VLADO, (2009) «Prosjačka govornička škola u Raosovu romanu *Prosjaci & sinovi*», u: *Zbornik radova i pjesama*, 8. kijeovski književni susreti, Kijevo, str. 19-38.
19. PAVEŠKOVIĆ, ANTUN, (2009) «Ivan Raos u novijim književnim povjesnicama (skica za prinos književnopovijesnoj recepciji)», u: *Zbornik radova i pjesama*, 8. kijeovski književni susreti, Kijevo, str. 97-103.
20. RAOS, IVAN (1984) *Prosjaci & sinovi*, knj. I. i II., Romani Ivana Raosa, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb. (Navodi: PS, PS II.)
21. RAOS, IVAN (1972) *Prosjaci & sinovi*, TV serija u 13 priča (scenarij), Zagreb: Spektar. TV drama – Ivan Raos (1972) *Žuti, žuti kanarinci* (scenarij).
22. RAOS, IVAN (1997) *Kratka autobiografija*, u: *Autobiografije hrvatskih pisaca*, priredio Vinko Brešić, Posebno izdanje, AGM, Zagreb, 1997, str. 1207-1210. (Navod: KA)
23. ŠICEL, MIROSLAV (1979) *Pregled novije hrvatske književnosti*, Zagreb: SN Liber.
24. ŠICEL, MIROSLAV (2009) *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, knj. 5*, Zagreb: Naklada Ljevak.
25. VAUPOTIĆ, MIROSLAV (1966) *Hrvatska suvremena književnost / Contemporary Croatian Literature*, Zagreb: Croatian P.E.N. Club Centre Zagreb.

